

Stuwmeren en stroom- versnellingen

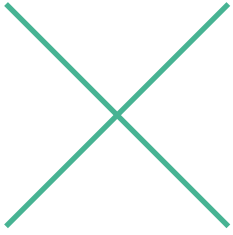
Jaarverslag 2008

Stuwmeren en stroom- versnellingen

Jaarverslag 2008

Voorwoord

Tot het einde van 2009 – en in Vlaanderen tot het einde van 2012 – zal de NVAO op basis van het huidige stelsel nog veel aanvragen behandelen. Daar verheugen we ons op.

In het jaar 2008 heeft de NVAO in totaal 859 Nederlandse en Vlaamse aanvragen behandeld, tegen 770 in het jaar daarvoor en 503 in 2006.

De hoeveelheid aanvragen uit Nederland was overstelpend: 573 accreditatieaanvragen, vooral van universiteiten en 114 aanvragen voor een toets nieuwe opleiding, waarvan driekwart van hogescholen. Daarnaast zijn tien aanvragen voor onderzoeksmasters en verlengde masters behandeld. Ook het aantal aanvragen uit Vlaanderen kwam op kruissnelheid: in totaal zijn 159 aanvragen voor bestaande opleidingen en drie nieuwe opleidingen behandeld.

De druk om alle aanvragen binnen de wettelijke termijnen af te handelen werd zo groot, dat in september moest worden besloten in Nederland geen aanvragen meer in behandeling te nemen voor een toets nieuwe opleiding en de liggende accreditaties snel af te handelen. Dat betekende dat de betreffende opleidingen een voorlopig besluit kregen, waarmee de wettelijke accreditatietermijnen in het Centraal Register Opleidingen Hoger Onderwijs konden worden aangepast. In de eerste maanden van 2009 volgde dan het gebruikelijke “voornemen tot besluit” met een gemotiveerde oordeelsvorming, even later gevolgd door een “definitief besluit”.

Ook in internationaal opzicht was 2008 een belangrijk jaar: de NVAO werd als één van slechts drie Europese kwaliteitszorgorganisaties in het Europese Register opgenomen, terwijl de activiteiten voor het European Consortium for Accreditation in higher education, de European Association for Quality Assurance in Higher Education en vanaf maart ook voor het International Network for Quality Assurance Agencies in Higher Education in omvang toenamen.

Bijzondere aandacht is tevens besteed aan de activiteiten die voortvloeiden uit de specifieke vragen en opdrachten vanuit de Nederlandse en Vlaamse overheden. Zo werden de nationale kwalificatieraamwerken van Vlaanderen en Nederland beoordeeld, werden in Nederland de Associate Degrees in het domein “leraren” beoordeeld en zijn voorbereidingen getroffen voor het beoordelen van het Vlaamse HBO5 en het valideren van de Vlaamse kwalificatiestructuren in 2009.

Het jaar 2008 stond bovendien in het teken van de ontwikkeling van het accreditatiestelsel zelf, met name de voorbereiding op de volgende fase van het stelsel. Er is voortdurend uitvoerig overleg gevoerd met overheden, auditcommissies, pilotinstellingen en de Nederlandse en Vlaamse koepel- en studentenorganisaties in het hoger onderwijs om gezamenlijk de volgende stap te zetten. In het najaar van 2008 zijn met negen Nederlandse en Vlaamse hogeronderwijsinstellingen en diverse waarnemers, waar onder de Inspectie van het Onderwijs, pilots uitgevoerd om de instrumenten “instellings-audit” en “beperkte opleidingsbeoordeling” te optimaliseren. Tijdens het overleg over de pilots met alle betrokken partijen kon worden geconstateerd dat in het algemeen een breed draagvlak bestaat voor het nieuwe model en de nieuw ontworpen kaders.

De NVAO kijkt met voldoening terug op deze pilotfase (en de in het voorjaar van 2009 ontworpen nieuwe accreditatiesystematiek). Het feit dat het mogelijk was het ontwerp van dit nieuwe stelsel eerst uit te proberen, heeft grote voordelen gehad en levert naar het oordeel van de NVAO een volwassen en voldragen nieuwe systematiek op.

Het geheel aan activiteiten vergde een grote inzet van panelleden en NVAO-medewerkers. De werkdruk was hoog en de begroting bleek aan Nederlandse kant te krap om alle taken binnen de gestelde termijnen af te handelen.

Tot het einde van 2009 – en in Vlaanderen tot het einde van 2012 – zal de NVAO op basis van het huidige stelsel nog veel aanvragen behandelen. Daar verheugen we ons op. Iedere aanvraag leidt tot nieuwe inzichten en een hoger kwaliteitsbewustzijn bij de instellingen, opleidingen, organisaties en studenten in het (internationale) hoger onderwijsveld. Een accreditatiestelsel kan alleen goed functioneren wanneer partijen daar belang in stellen en daarin willen investeren. Dat geldt nu, maar zeker voor het toekomstige stelsel van instellingsaudits en programmabeoordelingen. De NVAO wil daarom de Nederlandse en Vlaamse hogeronderwijsinstellingen, opleidingen, koepels, studenten, VBI's, evaluatieorganen en panelleden bedanken voor de wijze waarop zij met ons het afgelopen jaar het Nederlands-Vlaamse accreditatiestelsel verder hebben verdiept.

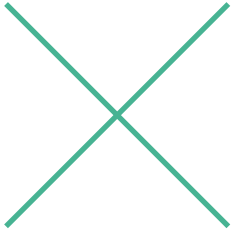
Karl Dittrich
voorzitter

Inhoud

1 Stuwmeren en stroomversnellingen	6	7 Organisatie	34
2 Resultaten kernproces	10	7.1 Interne kwaliteitszorg	35
2.1 Accreditatie	11	7.2 Organisatie	35
2.1.1 Nederland	11	7.3 Communicatie	36
2.1.2 Vlaanderen	11	8 Jaarrekening	38
2.1.3 Bijzondere (kwaliteits)kenmerken	11	8.1 Balans per 31 december 2008	39
2.2 Toets nieuwe opleiding	12	8.2 Staat van baten en lasten over 2008	39
2.2.1 Nederland	12	8.3 Grondslagen van waardering en resultaat- bepaling	40
2.2.2 Vlaanderen	12	8.3.1 Algemeen	40
2.3 Onderzoeksmasters en verlengde masters	12	8.3.2 Grondslagen voor de waardering van activa en passiva	40
2.3.1 Onderzoeksmasters	12	8.4 Toelichting op de staat van baten en lasten	41
2.3.2 Verlengde masters	12	8.5 Overige gegevens	42
2.4 Beroepsprocedures	13	8.6 Bijlage Geoordeelde subsidies	43
2.5 Tabellen	13	9 Bijlagen	44
2.5.1 Overzicht	13	9.1 Algemeen bestuur, dagelijks bestuur en adviesraad NVAO	45
2.5.2 Nederland	13	9.1.1 Samenstelling algemeen bestuur NVAO	45
2.5.3 Vlaanderen	15	9.1.2 Samenstelling dagelijks bestuur NVAO	45
3 Overige activiteiten	16	9.1.3 Samenstelling adviesraad NVAO	45
3.1 Aanwijzingsprocedure	17	9.2 Lijst van gebruikte begrippen en afkortingen	46
3.2 Associate-degreeprogramma's	17		
3.3 Hbo5	18		
3.4 Hogeronderwijsregister	19		
3.5 Verbreding opleidingen	19		
4 Op weg naar een nieuw accreditatiestelsel	20		
5 Internationaal: tien jaar Bologna	24		
6 Contacten met stakeholders	30		
6.1.1 Hogeronderwijsinstellingen, overheden en koepel- en studentenorganisaties	31		
6.1.2 Evaluatieorganen en Visiterende en beoordelende instanties (VBI's)	31		

Hoofdstuk 1 Stuwmeren en stroom- versnellingen

Als je het positief wilt duiden, wijst het op een grote mate van innovatie, kracht en creativiteit. Als je het negatief wilt duiden, is het zoeken naar steeds nieuwe niches om elkaars studenten af te pikken.

De NVAO heeft in 2008 alle zeilen moeten bijzetten om de grote aantallen aanvragen voor accreditatie en toets nieuwe opleiding te verwerken. Bovendien krijgt de organisatie steeds meer verzoeken van de beide overheden om aanvullende taken op het gebied van kwaliteitszorg uit te voeren. Voeg daarbij de ontwikkeling van de tweede fase van het accreditatiestelsel en een toenemende rol in internationaal verband, en het zal duidelijk zijn dat de NVAO het druk heeft gehad in 2008. Voorzitter Karl Dittrich en vicevoorzitter Guy Aelterman maken de balans op.

In termen van werklast is 2008 misschien wel het drukste jaar geweest dat de NVAO heeft gekend, aldus Karl Dittrich: "Enerzijds is Vlaanderen vol op koers, anderzijds worden we in Nederland geconfronteerd met een stuwmeer van opleidingen die in 2007 zijn beoordeeld, maar in 2008 bij ons binnen zijn gekomen. En de stroom aan nieuwe opleidingen blijft ongelofelijk groot."

Het stuwmeer aan accreditatieaanvragen wordt veroorzaakt doordat de overheid de universiteiten gedwongen heeft om alle opleidingen in vier jaar te visiteren en te accrediteren. "Omdat het proces nieuw was, zijn steeds meer visitaties naar achteren geschoven", zegt Dittrich. "Daardoor komen ze ook later bij ons binnen. Het gaat om grote aantallen: ik denk dat we vorig jaar zo'n 480 universitaire opleidingen hebben geaccrediteerd. Er waren wel weken dat we er 30 tot 40 gedaan hebben."

Guy Aelterman vult aan dat het niet alleen om de hoeveelheid gaat, maar ook om de complexiteit. "Er zaten problematische dossiers bij, zoals de lerarenopleidingen en de opleidingen voor verpleegkundigen in Vlaanderen. Dat maakt het proces van hoor en wederhoor een stuk zwaarder. Vlaanderen heeft een nieuw decreet ingesteld dat de lerarenopleidingen moeten implementeren. In Vlaanderen worstelt men meer dan in Nederland met de beoordeling van het niveau. De instellingen worstelen daarmee en ook voor ons is het een opgave om dat goed in beeld te krijgen."

Nieuwe opleidingen

De situatie voor nieuwe opleidingen verschilt sterk in de beide landen. In Vlaanderen heeft de NVAO veel minder aanvragen ontvangen dan in Nederland. "Dat heeft vooral te maken met het feit dat onze minister van Onderwijs bezig is met een rationalisatie", stelt Aelterman. "In verband daarmee hebben de instellingen binnen hun koepels besloten om voorlopig ook geen nieuwe voorstellen te doen."

In Nederland ziet de NVAO zich wel geconfronteerd met een groot aantal instellingen die nieuwe opleidingen willen beginnen. Hoe is dat te verklaren? Dittrich: "Je kunt daar op twee manieren naar kijken. Als je het positief wilt duiden, wijst het op een grote mate van innovatie, kracht en creativiteit. Als je het negatief wilt duiden, is het zoeken naar steeds nieuwe niches om elkaars studenten af te pikken." Aelterman ziet ook een oorzaak in het buitenlands beleid van Nederland: "Men gaf studenten geen visa meer voor opleidingen die niet geaccrediteerd zijn. Dat heeft ook een rol gespeeld."

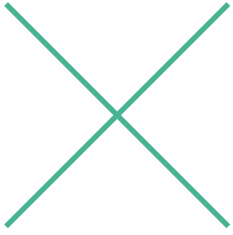
Extra taken

De Vlaamse en Nederlandse overheid weten de NVAO steeds beter te vinden bij ontwikkelingen in het onderwijs waarbij de kwaliteit moet worden getoetst. In Nederland gaat het bijvoorbeeld om de verkorte opleidingen (de zogenaamde Associate Degrees).

In 2008 is de derde tranche aanvragen binnengekomen, gericht op onderwijsondersteuners. Het jaar daarop komt daar een omvangrijke taak bij, gericht op opleiden in de school. Ook dat is weer een variant van de lerarenopleiding die apart moet worden getoetst.

Vlaanderen heeft een equivalent van de Associate Degrees in de zogenaamde hbo5-opleidingen. "Het verschil is dat er nu al een aantal opleidingen bestaan, die omgevormd moeten worden naar hbo5", aldus Aelterman. "Dat betekent dat ze een soort toets nieuwe opleidingen moeten doorlopen. Ook maatschappelijk is dit een belangrijke taak, gezien de grote vraag naar dit type opleidingen."

Een andere nieuwe taak komt voort uit de classificatiestructuur die de Vlaamse overheid wil invoeren. Elke opleiding moet een plaats in die structuur krijgen, en de NVAO heeft opdracht gekregen dat te valideren. "En zo zijn er nog wel een paar taken", zegt Dittrich. "Aan de ene kant is dat mooi, de overheden weten ons te vinden als het gaat om vragen over kwaliteit. Maar aan de andere kant leiden die extra taken ons wel af van onze primaire werkzaamheden. Dat leidt wel eens tot overschrijding van termijnen en soms tot scheve gezichten bij instellingen. We zitten wel eens naar elkaar te kijken en zeggen dan: moeten we hier nou blij mee zijn?"

Als ik kijk wat we nu voorstellen in deze fase van het hoger onderwijs in Nederland en Vlaanderen, denk ik dat we niet veel beters hadden kunnen ontwikkelen.

Nieuw accreditiestelsel

De NVAO heeft zich in 2008 voorbereid op de introductie van een nieuw stelsel, waarbij een verschuiving plaatsvindt naar een instellingsaudit. Een uitgebreid traject dat veel van de inzet van alle betrokken partijen heeft gevraagd, met name van de NVAO. Maar Dittrich is enthousiast over de uitkomsten: "Als ik kijk wat we nu voorstellen in deze fase van het hoger onderwijs in Nederland en Vlaanderen, denk ik dat we niet veel beters hadden kunnen ontwikkelen. Universiteiten zeggen natuurlijk dat het allemaal niet nodig is. Maar je moet ook kijken naar de politieke situatie en de vraag van studenten én de arbeidsmarkt naar opleidingsbeoordelingen. Als je dat bij elkaar optelt en ook nog kijkt naar de internationale ontwikkelingen, dan denk ik dat wij een stelsel hebben ontwikkeld dat de toets der kritiek ruimschoots kan doorstaan en dat zeker zes jaar houdbaar is."

Een belangrijke doelstelling van het nieuwe stelsel is vermindering van de bureaucratie en de lastendruk rond accreditatie. Hoewel beide heren van mening zijn dat die doelstelling gerealiseerd wordt, wil Aelterman wel een nuancering aanbrengen: "Ik denk dat die bureaucratie ook deels ontstaat doordat sommige opleidingen en instellingen zich laten leiden door angst. Een instelling of opleiding die écht weet waarmee men bezig is, die is soms zelfs verheugd een discussie over kwaliteit te kunnen voeren. Het heeft dus veel te maken met een stuk onzekerheid in de beginfase van iets nieuws."

In Vlaanderen heeft men nog drie jaar de tijd. Aelterman: "Als we na de verkiezingen in juni 2009 dezelfde minister voor Onderwijs krijgen, zorgt dat voor een stuk continuïteit. Wanneer er een andere minister komt, verlies je sowieso een jaar voordat er nieuwe wetgeving is. Maar instellingen zijn al wel aan het nadenken hoe ze het beste aan de institutionele audit kunnen voldoen. De verwachting is dat de aanpak niet zo veel zal afwijken van die in Nederland."

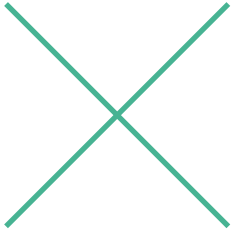
Internationale ontwikkelingen

De NVAO speelt een toenemende rol in Europees verband. De NVAO heeft één belangrijk voordeel, aldus Dittrich: "Wij zijn de enige binationale accreditatieorganisatie ter wereld. Daarmee hebben we in onze internationale context een bijzondere positie verworven. Men kijkt vaak naar de NVAO, ook als voorbeeld voor nieuwe ontwikkelingen. Een aantal landen volgt precies wat wij doen, die hopen dat alle stukken over ons nieuwe stelsel binnenkort in het Engels worden vertaald. We zijn een aantrekkelijke samenwerkingspartner."

Aelterman is van mening dat de NVAO ook eerder bereid is om uitspraken van Europese zusterorganisaties over te nemen: "Aan de ene kant zijn wij streng in onze accreditaties. Ik ken geen enkel land zo streng als Nederland, waar een opleiding moet stoppen als hij niet geaccrediteerd wordt. Aan de andere kant hebben we een liberale wetgeving. Wij nemen gemakkelijk een goede accreditatie over; als een opleiding is geaccrediteerd door een waardevol kwaliteitsagentschap, vinden wij dat wij ons daarop kunnen baseren. De meeste West-Europese landen zijn nog niet zo ver."

Ondanks deze positieve ontwikkelingen is er ook op internationaal gebied nog voldoende werk te doen. "We hebben nu een netwerk van kwaliteitsinstellingen die elkaar erkennen, maar de opleidingen en instellingen gebruiken dat nog onvoldoende", zegt Aelterman. "Als een student komt met een bachelordiploma van een opleiding die door een van onze zusterorganisaties is geaccrediteerd, zouden de instellingen direct moeten zien dat ze kwaliteit krijgen. Op basis daarvan kunnen ze een netwerk tot stand brengen van instellingen waarmee ze samenwerken. Dat geldt ook voor het bedrijfsleven. Daar moeten we de komende jaren aan werken."

Ondanks alle inspanningen neemt de mobiliteit van studenten nog niet echt toe, vindt Dittrich: "Als ik de cijfers goed interpreteer is er een knik gekomen in de mobiliteit van studenten. Die is wat omlaag gegaan en gaat nu weer omhoog. Dat heeft te maken met de omvorming naar bachelor-master, waarbij iedereen probeerde zijn bestaande programma's in het nieuwe stramien te passen. Daardoor bleef er heel weinig ruimte over voor echte internationalisering en studentenmobiliteit. De programma's zijn vaak overladen geworden, waardoor men een verblijf in het buitenland eerder liet vallen. Nu komt dat langzamerhand weer terug."

Wij zijn de enige binationale accreditatie-organisatie ter wereld. Daarmee hebben we in onze internationale context een bijzondere positie verworven.

Kwaliteitsbewustzijn

De NVAO oefent haar taken officieel sinds 2005 uit. Wat voor effect heeft dat op opleidingen en opleidingsinstellingen? Neemt het kwaliteitsbewustzijn toe? "Ik durf daar volmondig ja op te zeggen", zegt Dittrich. "Ook in de vele rapporten die over ons zijn geschreven, komt men steeds tot de conclusie dat dit stelsel tot meer kwaliteitsbewustzijn heeft geleid. Dat komt vooral omdat de systematiek van kwaliteitszorg meer op de agenda is gekomen."

Aelterman ziet nog andere positieve effecten: "Individuele docenten zien een enorme meerwaarde in het schrijven van de zelfreflecties. Bovendien worden er door de gehanteerde systematiek een aantal fundamentele vragen gesteld, bijvoorbeeld over het soort docenten dat je nodig hebt voor een professionele master."

Uitdagingen

Als antwoord op de vraag wat de belangrijkste uitdagingen zijn waar de NVAO de komende tijd voor staat, noemt Dittrich allereerst de introductie van het nieuwe stelsel: "Met afstand het belangrijkste." Aelterman onderstreept dit, maar geeft aan dat het grootste werk al achter de rug is: "Mentaal is het al aanvaard. Het gaat nu vooral om de implementatie."

Een andere uitdaging is de toenemende diversiteit in opleidingen en instellingen. Dat roept vragen op over de definitie van opleiden, vindt Aelterman: "Hoe gaan we daarmee om in de toekomst, zonder te stringent of rigide te zijn? Hoe geef je op een productieve manier vorm aan de samenwerking met buitenlandse opleidingen? Wat doe je met diversiteit in opleidingsvormen, zoals afstandsonderwijs naast contactonderwijs? Of met gemengde organisaties, zoals bedrijven die samenwerken met opleidingsinstellingen? Daar zit een enorme uitdaging."

Politiek

Tot slot signaleert Dittrich dat de politiek zich op een afstand kan houden, doordat de kwaliteitszorg op een serieuze manier plaatsvindt: "Dat is prettig voor instellingen en voor de politiek zelf. Ze hoeven niet op incidenten af te gaan, ze kunnen ervan uitgaan dat er een organisatie is die in elk geval de basis-kwaliteit goed in de gaten houdt. Ik vind dat we er in geslaagd zijn een vertrouwensbasis te creëren van de instellingen richting de politiek, omdat wij kunnen volhouden dat wat wij gezien hebben, aan de maat is. Dat vind ik een prettige boodschap in de richting van de politici."

En de onderlinge samenwerking? "Binationale samenwerking vergt een forse investering in elkaar", zegt Dittrich. "Met de Taalunie zijn wij toch de enige instantie die dat kan laten zien, over een reeks van jaren. Soms zijn er spanningen, maar we slagen er elke keer weer in de angel eruit te trekken." Aelterman geeft het verlossende oordeel: "Voorlopig loopt het beter dan Fortis."

Hoofdstuk 2 Resultaten kernproces

2.1 / Accreditatie

Het totaal aantal accreditatieaanvragen is in 2008 opnieuw gestegen. De NVAO heeft in het verslagjaar in totaal 732 accreditatieaanvragen (573 Nederlandse en 159 Vlaamse) behandeld tegen 646 aanvragen in 2007; 378 in 2006; 371 in 2005 en 232 in 2004.

2.1.1 / Nederland

In 2008 heeft de NVAO op 573 accreditatieaanvragen voor Nederlandse opleidingen 564 positieve accreditatiebesluiten genomen. De meeste besluiten positieve besluiten (338) hadden betrekking op universitaire opleidingen.

Door de grote hoeveelheid aanvragen werd in Nederland de druk om deze binnen de wettelijke termijnen af te handelen zelfs zo groot, dat in september moest worden besloten geen aanvragen meer in behandeling te nemen voor een toets nieuwe opleiding en de nog liggende accreditaties op “snelle wijze” af te handelen. Dat leidde ertoe dat 151 opleidingen een voorlopig besluit kregen, waarmee de wettelijke accreditatie-termijnen in het Centraal Register Opleidingen Hoger Onderwijs (CROHO) konden worden aangepast. In de eerste maanden van 2009 volgde dan het gebruikelijke “voornemen tot besluit” met een gemotiveerde oordeelsvorming, even later gevolgd door een “definitief besluit”.

Een en ander leidde zelfs tot Kamervragen over het niet nakomen van de wettelijke beoordelingstermijnen door de NVAO. In zijn antwoord benadrukte minister Plasterk van

Kamervraag van het lid Van der Vlies

(SGP, 8 oktober 2008)

“Moet uit deze achterstanden geconstateerd worden dat de capaciteit van de NVAO niet toereikend is om stijgingen van het aantal aanvragen op te vangen?”

Antwoord minister Plasterk

(22 oktober 2008)

“De capaciteit van de NVAO is in normale situaties toereikend om de accreditatieaanvragen voor bestaande opleidingen af te handelen. Dit jaar is echter sprake van een forse piek in het aantal aanvragen, onder meer omdat alle wetenschappelijke bachelor- en masteropleidingen voor 31 december 2008 accreditatie moeten hebben verworven. Daarnaast is het aanbod van te beoordelen nieuwe opleidingen aanzienlijk groter dan bij de start was geschat.”

Onderwijs, Cultuur en Wetenschap de noodzaak om wel de beoordelingstermijnen in acht te nemen, maar wees hij ook op het stuwmeer aan opleidingen dat in 2008 moest worden beoordeeld.

2.1.2 / Vlaanderen

In Vlaanderen zijn in 2008 in totaal 159 accreditatieaanvragen afgerond, waarbij 153 opleidingen positief werden beoordeeld. Meer dan honderd van bovenstaande aanvragen zijn in de maanden november en december 2007 bij de NVAO binnengekomen, dus op eenzelfde tijdstip als de Nederlandse accreditatieaanvragen. De Vlaamse accreditatieaanvragen werden gemiddeld met een beperkte overschrijding van de decretale termijn afgerond.

De wat tragere afhandeling van de Vlaamse aanvragen werd vooral beïnvloed door de overvloed aan Nederlandse dossiers. De aanvragen met een doorlooptijd van meer dan zes maanden betreffen aanvragen waarbij aanvullende vragen (onder meer met betrekking tot bijzondere kwaliteitskenmerken) of hoorzittingen hebben plaatsgevonden. De aanvragen met een doorlooptijd van meer dan 11 maanden betreffen aanvragen waar een aanvullende beoordeling is gevraagd. De gemiddelde doorlooptijd van aanvragen zonder bijzondere trajecten bedroeg in 2008 vier maanden en twee weken.

2.1.3 / Bijzondere (kwaliteits)kenmerken Nederland

Het beoordelen van bijzondere kwaliteitskenmerken wordt in Nederland onderscheiden in het toetsen van “bijzondere kenmerken” en het toetsen van “bijzondere kwaliteit”. Bij het beoordelen van een “bijzonder kenmerk” wordt uitgegaan van “concretisering” en “onderscheidend karakter”. Opleidingen en VBI's kunnen vooraf afspraken maken over de essentie waarop dit wordt aangetoond en getoetst. De NVAO valideert de systematiek en methodiek van de VBI-beoordeling. Het kwaliteitscriterium “bijzondere kwaliteit” heeft te maken met de excellentie van een bepaald facet.

In Nederland heeft de NVAO in 2008 een bijzonder kenmerk toegekend aan de hbo-bacheloropleidingen Vastgoed en Makelaardij van de Hanzehogeschool Groningen en Media- en Entertainment Management van NHTV internationale hogeschool Breda.

Daarnaast heeft de NVAO het afgelopen jaar aan drie opleidingen het keurmerk “bijzondere kwaliteit” kunnen toekennen. Dit betrof de hbo-bacheloropleidingen Vastgoed en Makelaardij van de Hanzehogeschool Groningen; Media- en Entertainment Management van NHTV internationale hogeschool

Breda en zeven facetten van de wo-masteropleiding Nanoscience van de Rijksuniversiteit Groningen.

In Nederland zijn nu in totaal negen keer een bijzondere kwaliteit en negenmaal een bijzonder kenmerk toegekend.

Vlaanderen

In Vlaanderen heeft de NVAO in 2008 vijf bijzondere kwaliteitskenmerken toegekend aan in totaal vijf professioneel gerichte bacheloropleidingen, te weten Bachelor in de vroedkunde van de Arteveldehogeschool in Gent; Bachelor in het onderwijs: secundair onderwijs van XIOS Hogeschool Limburg; Bachelor in het onderwijs: kleuteronderwijs van de EHSAL, Europese Hogeschool Brussel; Bachelor in het communicatiemanagement en Bachelor in de journalistiek van de Katholieke Hogeschool Mechelen.

In Vlaanderen is tot nu toe in totaal zevenmaal een bijzonder kwaliteitskenmerk toegekend.

2.2 / Toets nieuwe opleiding

2.2.1 / Nederland

In 2008 zijn in Nederland 114 aanvragen voor een toets nieuwe opleiding afgehandeld (2007: 102; 2006: 91 en 2005: 59). Ongeveer 78 procent (89) van de Nederlandse aanvragen voor nieuwe opleidingen leidde in het verslagjaar tot een positief oordeel.

Opvallende aanvragen waren de bachelor voor het gemeenschappelijke Colleges van de Universiteit van Amsterdam en de Vrije Universiteit Amsterdam; de masters Leren en Innoveren en de wetenschappelijke bachelor van de NHTV.

Er waren slechts beperkte verschillen tussen de oordelen van bekostigde en niet-bekostigde instellingen. Tachtig procent van de ingetrokken aanvragen betrof aanvragen uit het hoger beroepsonderwijs.

2.2.2 / Vlaanderen

In 2008 zijn 12 Vlaamse aanvragen voor een toets nieuwe opleiding bij de NVAO binnengekomen en drie afgehandeld (2007: 9 en 2006: 13). Hiervan waren vijf aanvragen van (niet ambtshalve) geregistreerde instellingen. Drie aanvragen werden positief beoordeeld, in tegenstelling tot twee afgehandelde aanvragen uit (niet ambtshalve) geregistreerde instellingen: deze aanvragen zijn ingetrokken. Zeven Vlaamse aanvragen voor een toets nieuwe opleiding waren aan het einde van 2008 nog in behandeling.

Opvallende nieuwe aanvragen kwamen binnen voor medische specialisatieopleidingen. Het betreft vier gezamenlijke aanvragen met ieder rond de dertig afstudeerrichtingen. Deze aanvragen zijn nog in behandeling.

2.3 / Onderzoeksmasters en verlengde masters

2.3.1 / Onderzoeksmasters

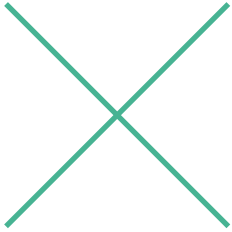
Onderzoeksmasters leiden talentvolle studenten op voor een hoogwaardige onderzoekscarrière, zowel binnen de universiteit als in de private en publieke onderzoekssector. De opleiding wordt gegeven door en onder verantwoordelijkheid van gekwalificeerde onderzoekers die beschikken over uitstekende onderzoeksomgevingen. De Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) die op alle wetenschapsgebieden internationale commissies met gezaghebbende wetenschappers heeft benoemd, adviseert de NVAO.

In 2008 zijn 6 aanvragen (2007: 5; 2006: 10 en 2005: 27) behandeld die alle (2007: 5; 2006: 7 en 2005: 17) een positief besluit en advies hebben gekregen. Sinds de zomer van 2003 heeft de NVAO in totaal 169 onderzoeksmasters behandeld waarvan 130 opleidingen een positief besluit en advies hebben gekregen.

2.3.2 / Verlengde masters

Nederlandse universiteiten kunnen sinds 2003 voor een bepaalde master in het wetenschappelijk onderwijs aanvragen indienen voor tweejarige programma's, met bijbehorende studiefinancieringrechten voor studenten. De NVAO heeft hiervoor op verzoek van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap twee protocollen opgesteld. Een protocol voor specifieke opleidingen op het gebied van de internationale rechtsvergelijking en de opleidingen taal en cultuur met een bijzonder moeilijk schrift. Het tweede protocol geldt voor de overige wetenschappelijke masteropleidingen die hun bestaande opleiding willen verlengen van één naar twee jaar. Sinds enkele jaren moeten alfa-, gamma-, bèta-, technische en landbouwkundige opleidingen aantonen dat tweejarige curricula noodzakelijk zijn, als gevolg van een wijziging in de Wet op het hoger onderwijs en onderzoek (WHW) die aan deze opleidingen geen speciale rechten meer toekent.

In 2008 zijn vier aanvragen voor het beoordelen van een verlengde master behandeld (2007: 8; 2006: 11 en 2005: 1). Drie aanvragen konden positief worden beoordeeld (2007: 8; 2006: 4 en 2005: 1).

Onderzoeksmasters leiden talentvolle studenten op voor een hoogwaardige onderzoekscarrière, zowel binnen de universiteit als in de private en publieke onderzoekssector.

2.4 / Beroepsprocedures

Op 23 juli 2008 heeft de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State in twee zaken uitspraak gedaan op een door een instelling aangetekend hoger beroep. In de ene zaak heeft de Afdeling het hoger beroep gegrond geoordeeld en het besluit van de NVAO vernietigd. De NVAO zal een nieuwe beslissing op bezwaar nemen. In de andere zaak heeft de Afdeling het hoger beroep verworpen en het besluit van de NVAO bevestigd. Belangrijk is dat de Afdeling het instellen van een verificatiecommissie als zodanig legitiem heeft bevonden.

2.5 / Tabellen

2.5.1 / Overzicht

Totaal aantal afgehandelde aanvragen

Afgehandeld per 31 december

	2008	2007	2006	2005	2004	2003
> Nederland						
> accreditatie	573	523	336	371	232	-
> TNO	114	102	91	59	35	5
> Onderzoeksmaster	6	5	10	27	78	35
> Verlengde master	4	8	11	1	-	-
> Vlaanderen						
> accreditatie	159	123	42	-	-	-
> TNO	3	9	13	3	-	-
Totaal	859	770	503	461	345	40

Totaal aantal teruggetrokken aanvragen

- > 2008: 28 (2 accreditatieaanvragen, 24 aanvragen voor nieuwe opleidingen en 2 verlengde masters);
- > 2007: 27 (5 accreditatieaanvragen, 22 aanvragen voor nieuwe opleidingen en onderzoeksmasters);
- > 2006: 48 (8 accreditatieaanvragen, 31 aanvragen voor nieuwe opleidingen, 3 aanvragen voor onderzoeksmasters en 6 aanvragen voor verlengde masters). Drie aanvragen waren niet ontvankelijk;
- > 2005: 39 (14 accreditatieaanvragen, 15 aanvragen voor nieuwe opleidingen en 10 aanvragen voor onderzoeksmasters);
- > 2004: 37 (2 accreditatieaanvragen en 35 aanvragen voor nieuwe opleidingen);
- > 2003: 2 (2 aanvragen voor nieuwe opleidingen).

2.5.2 / Nederland

Afgehandelde accreditatieaanvragen Nederland in 2008

Afgehandeld per 31 december 2008

	Totaal	Positief	Teruggetrokken	Negatief	Rapport afgekeurd
> Economie	108	106	-	1	1
> Gedrag en Maatschappij	72	70	1	1	-
> Gezondheidszorg	34	30	1	-	3
> Kunsten	45	45	-	-	-
> Landbouw (en natuurlijke omgeving)	4	4	-	-	-
> Natuurwetenschappen	123	123	-	-	-
> Onderwijs en lerarenopleiding	13	13	-	-	-
> Rechtsgeleerdheid	4	4	-	-	-
> Taal en cultuur	84	84	-	-	-
> Techniek	86	85	-	-	1
Totaal	573	564	2	2	5
> Universiteiten	343	338	1	-	4
> Hogescholen	203	201	-	1	1
> Niet-bekostigde instellingen	27	25	1	1	-
Totaal	573	564	2	2	5
> Bachelor hbo	205	202	-	2	1
> Master hbo	14	14	-	-	-
> Bachelor wo	139	139	-	-	-
> Master wo	215	209	2	-	4
Totaal	573	564	2	2	5

Afgehandelde aanvragen toets nieuwe opleiding Nederland in 2008

Afgehandeld per 31 december 2008

	Totaal	Positief	Terugge- trokken	Negatief (met bezwaar)
> Economie	40	31	9	-
> Gedrag en Maatschappij	21	13	8	-
> Gezondheidszorg	13	13	-	-
> Kunsten	1	1	-	-
> Landbouw en natuurlijke omgeving	-	-	-	-
> Onderwijs en leraren- opleiding	13	12	1	-
> Rechten	6	5	1	-
> Taal en cultuur	6	4	2	-
> Techniek	5	3	2	-
> Natuurwetenschappen	9	7	2	-
Totaal	114	89	25	-
> Universiteiten	30	25	5	-
> Hogescholen	47	36	11	-
> Niet-bekostigde instellingen	37	28	9	-
Totaal	114	89	25	-
> Bachelor hbo	45	34	11	-
> Master hbo	37	29	8	-
> Bachelor wo	6	3	3	-
> Master wo	26	23	3	-
Totaal	114	89	25	-

Afgehandelde aanvragen onderzoeksmasters Nederland in 2008

Afgehandeld per 31 december 2008

	Totaal	Positief	Terugge- trokken
> Gedrag en Maatschappij	4	4	-
> Gezondheidszorg	1	1	-
> Rechten	1	1	-
Totaal	6	6	-
> Universiteiten	6	6	-
Totaal	6	6	-

Afgehandelde aanvragen verlengde masters Nederland in 2008

Afgehandeld per 31 december 2008

	Totaal	Positief	Terugge- trokken	Negatief
> Natuurwetenschappen	3	3	-	-
> Taal en cultuur	1	-	1	-
Totaal	4	3	1	-
> Universiteiten	2	1	1	-
> Aangewezen	2	2	-	-
Totaal	4	3	1	-

Verschillen tussen Nederland en Vlaanderen

In Vlaanderen hebben op dit moment ongeveer 150 van de 480 masteropleidingen een duur van twee jaar. De sectoren waarin tweejarige masters voorkomen lopen niet helemaal parallel met Nederland. Zo zijn bijvoorbeeld psychologische en pedagogische masters in Vlaanderen twee jaar. Er zijn dan ook vooral problemen in de sectoren waar een wezenlijk verschil in opleidingsduur bestaat: in een aantal gevallen geeft de Vlaamse overheid geen 'gelijkwaardigheidsattest' af, op grond van deze regel.

Bron: Masterjaren tellen, BaMa-onderzoek naar de duur van de Nederlandse wetenschappelijke masteropleidingen, Inspectie van het Onderwijs (februari 2008)

2.5.3 / Vlaanderen

Afgehandelde accreditatieaanvragen

Vlaanderen in 2008

Afgehandeld per 31 december 2008

	Totaal	Positief	Terugge- trokken	Negatief	Rapport afgekeurd
> Biomedische wetenschappen	1	1	-	-	-
> Diergeneeskunde	1	1	-	-	-
> Economische en toegepaste economische wetenschappen	5	5	-	-	-
> Gecombineerde studiegebieden	11	11	-	-	-
> Geneeskunde	8	8	-	-	-
> Godgeleerdheid, godsdienstwetenschappen en kerkelijk recht	-	-	-	-	-
> Politieke en sociale wetenschappen	9	9	-	-	-
> Psychologie en pedagogische wetenschappen	5	5	-	-	-
> Rechten, notariaat en criminologische wetenschappen	23	23	-	-	-
> Sociale gezondheidswetenschappen	2	1	-	1	-
> Toegepaste biologische wetenschappen	16	16	-	-	-
> Toegepaste wetenschappen	4	4	-	-	-
> Wetenschappen	17	16	-	1	-
> Wijsbegeerte en moraalwetenschappen	-	-	-	-	-
> Gezondheidszorg	13	11	-	2	-
> Handelswetenschappen en bedrijfskunde	19	17	-	2	-
> Onderwijs	25	25	-	-	-
Totaal	159	153	-	6	-

	Totaal	Positief	Terugge- trokken	Negatief	Rapport afgekeurd
> Universiteiten	102	100	-	2	-
> Hogescholen	57	53	-	4	-
> Geregistreerde instellingen	-	-	-	-	-
> Niet geregistreerde instellingen	-	-	-	-	-
Totaal	159	153	-	6	-
> Professioneel gerichte bachelor	57	53	-	4	-
> Academisch gerichte bachelor	18	17	-	1	-
> Master	43	42	-	1	-
> Master na Master	41	41	-	-	-
Totaal	159	153	-	6	-

Afgehandelde aanvragen toets nieuwe opleiding

Vlaanderen in 2008

Afgehandeld per 31 december 2008

	Totaal	Positief	Terugge- trokken	Niet- ontvankelijk
> Muziek en podiumkunsten	1	1	-	-
> Geneeskunde	2	1	-	1
Totaal	3	2	-	1
> Universiteiten	1	1	-	-
> Hogescholen	1	1	-	-
> Geregistreerde instellingen	-	-	-	-
> Niet geregistreerde instellingen	1	-	-	1
Totaal	3	2	-	1
> Professioneel gerichte bachelor	1	1	-	-
> Academisch gerichte bachelor	-	-	-	-
> Master	1	-	-	1
> Master na Master	1	1	-	-
Totaal	3	2	-	1

The background features a blurred image of a waterfall with white water cascading over rocks. The image is overlaid with geometric shapes: a white triangle in the top-left corner, a green triangle in the bottom-right corner, and a red triangle in the bottom-right corner. The text is positioned on the left side, partially overlapping the white triangle.

Hoofdstuk 3 Overige activiteiten

3.1 / Aanwijzingsprocedure

Een nieuwe instelling kan in Nederland een initiële bachelor- of masteropleiding aanbieden, wanneer zij wordt aangewezen door de minister van Onderwijs. Aanwijzing betekent dat een instelling, met uitzondering van het recht op bekostiging, dezelfde rechten krijgt als een bekostigde instelling.

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft de NVAO een rol gegeven in de aanwijzingsprocedure voor hoger onderwijs, namelijk het beoordelen van de kwaliteit van het onderwijs. Daarnaast vraagt de staatssecretaris de Inspectie van het Onderwijs om advies over de vraag of de instelling voldoet aan de voorschriften die volgens de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW) van toepassing zijn op aangewezen instellingen. Na deze adviezen neemt het ministerie van OCW een besluit.

De staatssecretaris heeft de procedure als bedoeld in artikel 6.9 van de WHW nader uitgewerkt in de "Beleidsregel aanwijzing instellingen voor hoger onderwijs" van 8 juli 2004 (gepubliceerd in het Gele katern nr. 13 van 28 juli 2004). De NVAO heeft haar werkwijze in het kader van de aanwijzingsprocedure toegelicht in het "Protocol aanwijzingsprocedure" van 13 september 2004 (www.nvaio.net).

In 2008 heeft de NVAO twee aanvragen ontvangen voor advies in het kader van de aanwijzingsprocedure. In beide gevallen is positief geadviseerd.

3.2 / Associate-degreeprogramma's

Vorig jaar was al uitwerking gegeven aan de brief van 20 juli 2007 van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan de hogescholen ten aanzien van de beoordeling van Associate-degreeprogramma's (Ad-programma's) als onderdeel van de bachelorbeoordeling. De NVAO heeft een lichte toetsing ontwikkeld van de Ad-programma's die ten tijde van de beoordeling van de bachelor nog geen twee jaar worden aangeboden. Wanneer een Ad-programma ten tijde van de beoordeling van de bachelor twee jaar of langer wordt aangeboden, is een volwaardige beoordeling van het Ad-programma op haar plaats. Het eindoordeel over het Ad-programma's heeft dezelfde betekenis als het eindoordeel over een variant of locatie van de bacheloropleiding. In het accreditatiekader is voor de volwaardige beoordeling van het Ad-programma een nadere uitwerking gemaakt. Deze uitwerking is gepubliceerd op de website van de NVAO. In 2008 heeft de NVAO geen aanvraag ontvangen voor accreditatie van een bacheloropleiding, waarbij ook het Ad-programma volwaardig moet worden beoordeeld.

Ruim baan voor nieuwe onderwijs- ondersteuner

In 2008 is een pilot van start gegaan gericht op Associate-degreeprogramma's voor onderwijsondersteuners. Verwacht wordt dat deze onderwijsondersteuners een lacune in het mbo gaan opvullen. De NVAO heeft hiervoor 35 aanvragen beoordeeld.

De NVAO is al geruime tijd betrokken bij de beoordeling van aanvragen voor een Associate-degreeprogramma (Ad-programma). Ad-programma's maken onderdeel uit van geaccrediteerde bacheloropleidingen; het zijn tweejarige, doorgaans praktisch georiënteerde opleidingen. In de afgelopen jaren zijn twee pilots gehouden met aanvragen voor Ad-programma's. In 2008 is een derde pilot van start gegaan, die specifiek was gericht op onderwijsondersteuners.

Vraag uit de praktijk

De opleidingen voor onderwijsondersteuner zijn alle verbonden aan bestaande lerarenopleidingen op bachelorniveau. De beoogde functie ligt tussen die van de onderwijsassistent (een bestaande opleiding op mbo4-niveau) en die van docent in. Vooral in het mbo is er vraag naar onderwijsondersteuners, die daar kleine(re) groepen kunnen begeleiden bij praktische opdrachten. Daarnaast kunnen ze – onder begeleiding van een docent – les geven in de lagere klassen. Ook binnen de erkende leerbedrijven kunnen ze een rol spelen; daar kunnen ze fungeren als leermeester c.q. instructeur.

Positieve uitslag

Voor de pilot heeft de NVAO in april 2008 een apart protocol ontwikkeld en 35 aanvragen ontvangen van negen instellingen. Deze aanvragen zijn in de periode van december 2008 tot en met februari 2009 door een commissie beoordeeld. De commissie heeft onder meer gekeken naar de kwaliteit van de aanvraag, de regionale inbedding van de opleiding en de behoefte die het werkveld aangeeft. Uiteindelijk zijn alle aanvragen voorzien van een positief advies. De NVAO heeft deze overgenomen en op 2 maart 2009 haar advies verstrekt aan de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

In 2005 en 2006 waren de hbo-bachelorlerarenopleidingen uitgesloten van de pilots Ad-programma's. Er moest eerst duidelijkheid komen over de wenselijkheid van een functie onderwijsondersteuner op het Ad-niveau (niveau 2*). Op verzoek van de staatssecretaris heeft onderzoek plaatsgevonden in de verschillende onderwijssectoren naar de kwantitatieve behoefte aan onderwijs-ondersteuners. Vooral in de mbo-sector blijkt die behoefte er te zijn. De staatssecretaris van Onderwijs heeft vervolgens het Landelijk Platform voor Beroepen in het Onderwijs (LPBO) verzocht om – ten behoeve van de pilotronde – een rudimentair competentieprofiel op te stellen. De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft in juni 2008 de hogescholen uitgenodigd om aanvragen in te dienen in het kader van een derde ronde pilots met Ad-programma's (zie kader "Ruim baan voor nieuwe onderwijsondersteuner").

3.3 / Hbo5

Vlaanderen voert in 2009 het hoger beroepsonderwijs in (hbo5). Aan het hbo5-onderwijs zullen deelnemen de Centra voor Volwassenenonderwijs (CVO), de huidige vierde graad beroepsonderwijs Verpleegkunde en de hogescholen. De nieuwe hbo5-opleiding vormt een combinatie van scholing en opleiding op de werkvloer en neemt 90 tot 120 studiepunten in beslag. Studenten die het examen met goed gevolg hebben afgelegd, krijgen een graduaatsdiploma. Bestaande opleidingen worden vanaf 1 september 2009 ingepast in het nieuwe systeem, nieuwe opleidingen in 2010.

De NVAO is in 2008 verzocht de accreditatie en toets nieuwe opleiding van deze opleidingen voor haar rekening te nemen. Het komende jaar richt de NVAO zich op het ontwikkelen van specifieke hbo5-kaders en het organiseren van informatiebijeenkomsten voor de betrokken hoger beroepsonderwijsinstellingen, de inspectie en het Agentschap voor kwaliteitszorg.

The screenshot shows the Hogeronderwijsregister website interface. At the top, there are search filters for 'Trefwoord(en)', 'Soort opleiding', and 'Resultaten'. Below this, there are sections for 'DOORBLADER SITE' with navigation links, 'MEEST GESTELDE VRAGEN' with a list of five questions, and 'ZOEK OP DE KAART' with a map of Belgium showing university locations marked with red pins. The map includes labels for major cities like Den Haag, Rotterdam, Brussel, and Antwerpen.

Hogeronderwijsinstellingen in Vlaanderen, zoals getoond op het Hogeronderwijsregister

* Naast een Ad-programma op niveau 2 bestaat er op MBO-4-niveau een opleiding tot onderwijsondersteuner niveau 1.

3.4 / Hogeronderwijsregister

De NVAO is belast met het ontwikkelen en actualiseren van het Hogeronderwijsregister (HOR – www.hogeronderwijsregister.be en www.highereducation.be). Dit register bevat informatie over alle hogeronderwijsinstellingen in Vlaanderen en alle Vlaamse bachelor- en masteropleidingen. De NVAO is in opdracht van de Vlaamse regering belast met de ontwikkeling en actualisering van het HOR. De eerste versie van het register ging in 2004 online. In het najaar van 2008 is een nieuwe versie van het HOR ontwikkeld.

Met vertegenwoordigers van hogeronderwijsinstellingen, de VLIR, de VLHORA, de Dienst Communicatie van het Departement Onderwijs, de Administratie Hoger Onderwijs, Centra voor Leerlingenbegeleiding, de Vlaamse Vereniging van Studenten (VVS) en de Vlaamse Scholierenkoepel (VSK) is de deelname aan en het gebruik van het HOR besproken.

De nieuwe versie van het HOR bestaat enerzijds uit een aantrekkelijke, volledig tweetalige website en anderzijds uit een internationaal compatibele databank.

De website is, zoals decretaal vastgelegd, vooral een bron van informatie voor (toekomstige) studenten. De verhoging van het gebruiksgemak is dan ook vooral op hen gericht. Dat merk je meteen aan de indeling van de teksten ('Gaan studeren', 'Verder studeren' en 'Naar het buitenland') en aan de mogelijkheden in de zoekfunctie, zoals het zoeken op kaart via een Google Maps-applicatie. De databank communiceert elke wijziging onmiddellijk naar een Europese databank Crossroads (www.crossroads.eu, zie ook hoofdstuk 5) met alle gegevens van geaccrediteerde opleidingen en/of instellingen.

De hogeronderwijsinstellingen kunnen eigen beheerders van de gegevens aanmaken en deze beheerders specifieke bevoegdheden geven. Zo zou een instellingsbeheerder bijvoorbeeld enkel de mogelijkheid kunnen krijgen om postgraduatenaan te maken en te beheren. Tevens kunnen de instellingen gericht exports vanuit de databank produceren door zelf de informatie te kiezen die ze overzichtelijk in een spreadsheet willen krijgen.

De nieuwe versie van het HOR biedt de mogelijkheid om in de nabije toekomst de databanken van de instellingen rechtstreeks met de NVAO te verbinden.

3.5 / Verbreding opleidingen

Twee of meer in het Centraal Register Opleidingen Hoger Onderwijs (CROHO) geregistreerde opleidingen kunnen onder nadere voorwaarden tot één verbrede opleiding worden samengevoegd zonder het volgen van een procedure toets nieuwe opleiding, de zogenoemde planningsneutrale conversie.

De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap beoordeelt of de samenvoeging al dan niet leidt tot een nieuwe opleiding. Hiertoe dient het bevoegd gezag van de initiatiefnemende instelling bij de NVAO een verklaring planningsneutraal karakter in, plus de programmatische onderbouwing, inclusief het opleidingsprogramma's van de oorspronkelijke opleidingen en het opleidingsprogramma van de nieuwe, verbrede opleiding. De NVAO voert daarop een marginale toetsing uit en adviseert daarna de minister. Voor deze toetsing heeft de NVAO het "Protocol verbreding opleidingen" ontwikkeld. Wanneer de minister een positief besluit neemt, kan het instellingsbestuur de wijzigingen in het CROHO doorvoeren. Vanaf het ogenblik dat de eerste inschrijving van studenten in de verbrede opleiding mogelijk is, kunnen studenten zich niet meer inschrijven voor de oorspronkelijke opleidingen.

In 2008 is een beperkt aantal verzoeken voor planningsneutrale conversie aan de NVAO voorgelegd en over twee daarvan is in dat jaar (positief) besloten:

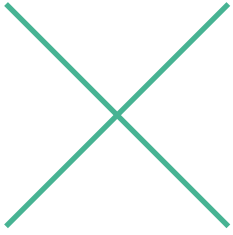
1. de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen: samenvoeging van de hbo-ba Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Algemene Economie met de hbo-ba Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Bedrijfseconomie leidend tot een hbo-ba Opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in Economie;
2. de Universiteit Leiden en de Technische Universiteit Delft: samenvoeging van de wo-ba opleidingen Scheikunde (Leiden), Scheikundige Technologie en Bioprocestechnologie (STB; Delft) en Sustainable Molecular Science & Technology (Leiden en Delft) leidend tot de verbrede wo-ba Molecular Science & Technology (MST).

A background image of a waterfall cascading over mossy rocks. The image is overlaid with a red diagonal stripe in the top-left corner and a green diagonal stripe in the bottom-right corner. The text is overlaid on the waterfall.

Hoofdstuk

4

Op weg naar een nieuw accreditatie- stelsel

Met de nieuwe aanpak willen we de accreditatie van de opleidingen weer terugbrengen bij de docenten, door ervoor te zorgen dat het een gesprek wordt over de inhoud van de opleiding.

De NVAO heeft in 2008 veel tijd en energie gestoken in de voorbereidingen van een nieuw accreditatiestelsel. Het is de bedoeling dat dit stelsel in Nederland in 2010 van kracht wordt. In Vlaanderen blijft het huidige stelsel nog tot 2013 van kracht, maar de voorbereidingen op een nieuw stelsel zijn ook daar in volle gang. Het belangrijkste verschil met het oude stelsel is dat er een nieuwe toets komt, de instellingsaudit, waarbij de kwaliteitszorg van een instelling als geheel wordt beoordeeld. Mirjam Woutersen en Stephan van Galen, beiden nauw betrokken bij de voorbereidingen, lichten de achtergronden toe.

‘Licht waar dat kan, zwaar waar dat moet’. Deze woorden karakteriseren het nieuwe accreditatiestelsel. “Als een instelling positief beoordeeld wordt in een instellingsaudit, worden de opleidingen op beperkte wijze beoordeeld”, aldus Mirjam Woutersen, beleidsmedewerker bij de NVAO. “De instellingsaudit is facultatief: als een instelling daar niet voor kiest, zullen de opleidingen een uitgebreidere accreditatie ondergaan. Een ander verschil is dat opleidingen niet meer verplicht zijn gebruik te maken van de visiterende en beoordelende instanties (VBI’s). De instellingen mogen naar verwachting zelf hun panels samenstellen.”

Het nieuwe stelsel heeft ook mogelijk effect op de toets nieuwe opleiding (TNO). Ook daar kunnen twee varianten komen: een uitgebreide en een beperkte toets. Een instelling die positief uit de instellingsaudit komt, krijgt een beperkte toets nieuwe opleiding. De kaders hiervoor worden afgeleid van de accreditatiekaders. Een verschil met accreditatie is dat de NVAO de panels voor de toets nieuwe opleiding samenstelt.

Externe verantwoording of inhoudelijke discussie

Belangrijke redenen voor de nieuwe aanpak zijn het streven naar minder bureaucratie, minder administratieve lasten voor de instellingen en een meer inhoudelijke discussie over kwaliteit. Stephan van Galen, eveneens beleidsmedewerker, licht de achtergronden toe: “We doen nu al twintig jaar in Vlaanderen en Nederland aan kwaliteitszorg. Bij de overgang van het visietarie naar het accreditatiestelsel is de nadruk vrij sterk komen te liggen op externe verantwoording. Daardoor is de

verbeterfunctie van onze externe beoordelingen minder zichtbaar geworden. Met de nieuwe aanpak willen we de accreditatie van de opleidingen weer terugbrengen bij de docenten, door ervoor te zorgen dat het een gesprek wordt over de inhoud van de opleiding. De meer administratieve en beleidsmatige processen worden dan op een hoger aggregatieniveau beoordeeld. Daarnaast willen we een kwaliteitsslag teweegbrengen op instellingsniveau. Je vraagt instellingen: waar sta je nou eigenlijk voor, hoe wil je dat bereiken en hoe weet je dat je dat goed doet? We denken dat dit een kwaliteitsimpuls zal geven aan het hoger onderwijs.”

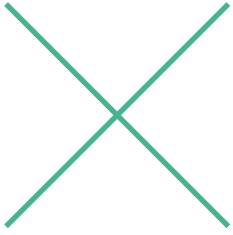
Genuanceerd oordeel

Naast de instellingsaudit bevat het nieuwe accreditatiestelsel ook een aantal andere vernieuwingen. Een belangrijk punt is een meer genuanceerde beoordeling van opleidingen als geheel, waarbij gebruik wordt gemaakt van een vierpuntschaal. Hiermee sluit de NVAO aan bij een maatschappelijke behoefte aan profilering, stelt Woutersen: “Het huidige kader is opgebouwd uit onderwerpen en facetten, in het nieuwe hebben we alleen nog standaarden. In het huidige kader kun je op de facetten van onvoldoende tot excellent scores, maar op de onderwerpen alleen positief of negatief. In het nieuwe stelsel kun je niet alleen op alle standaarden van onvoldoende tot excellent scores, maar ook voor de opleiding als geheel. Dat was hiervoor een zwart-wit oordeel.”

Herstelperiode

Een laatste verandering is de invoering van een herstelperiode voor opleidingen die als onvoldoende worden beoordeeld. Dat is nieuw voor Nederland, in Vlaanderen is er al zo’n periode. Een Nederlandse opleiding waarover een negatief besluit wordt genomen, mag in de huidige situatie binnen twee jaar een nieuwe accreditatie aanvragen. Maar tot die nieuwe accreditatie met een positief resultaat is afgerond, mag de opleiding geen nieuwe studenten aannemen. In veel gevallen betekent dat het eind van een opleiding. In de nieuwe situatie krijgt de opleiding de gelegenheid tekortkomingen te herstellen zonder directe consequenties voor het voortbestaan.

Die herstelperiode heeft ook te maken met vertrouwen, dat een grotere plaats in het nieuwe stelsel krijgt. Van Galen: “De instellingsaudit geeft een bepaald vertrouwen ten aanzien van het zelfreinigend vermogen van een instelling. Rapporten van een instelling die vertrouwen geniet, worden door ons beperkt getoetst. Daarnaast vragen we de instellingen verbetermaatregelen aan te geven om de kwaliteit op een hoger plan te brengen.”

De instellingsaudit geeft een bepaald vertrouwen ten aanzien van het zelfreinigend vermogen van een instelling.

Afstemming met koepelorganisaties

Aan de voorstellen voor het nieuwe stelsel is uitgebreid overleg met een groot aantal partijen voorafgegaan. Eerst zijn de studenten- en koepelorganisaties uitgebreid geconsulteerd over de uitgangspunten van het nieuwe stelsel.

De studentenorganisaties VVS, LSVb en ISO, de HBO-raad, de VLHORA, de VLIR, de VSNU en de Nederlandse koepel voor het aangewezen onderwijs, PAEPON, hebben actief meegedacht, evenals in Nederland de werkgeversorganisaties MKB-Nederland en VNO-NCW. Van Galen: "Uitgangspunten waren het streven naar lastenverlichting en een meer inhoudelijke beoordeling, maar wel de handhaving van een stelsel waarin opleidingsbeoordeling nog steeds centraal staat. In een breed overleg met alle partijen hebben we overeenstemming bereikt over een combinatie van een instellingsbeoordeling en aandacht voor individuele opleidingen." Ook de uiteindelijke voorstellen en de accreditatiekaders zijn afgestemd met de betrokken partijen.

Internationale ontwikkelingen

De gekozen benadering – een combinatie van een instellingsaudit met opleidingsbeoordelingen – is ook in lijn met de internationale ontwikkelingen. Om deze in kaart te brengen, heeft de NVAO in januari 2008 een tweedaagse werkconferentie georganiseerd over institutional audits waarbij een groot aantal Europese zusterorganisaties aanwezig was. "We hebben hier de Zwitsers, de Duitsers, de Oostenrijkers, de Engelsen, de Zweden en de Noren over de vloer gehad", zegt Van Galen. "We hebben toegelicht wat we wilden gaan doen, maar vooral gevraagd hoe zij het hebben aangepakt. Elk land heeft zijn eigen geschiedenis en zijn eigen mix. Je ziet enerzijds landen als Engeland, waar het accent op de instellingsbeoordeling ligt, bewegen in een richting van opleidingsbeoordelingen. Aan de andere kant zie je in landen zoals Nederland, waar het accent altijd gericht was op de opleidingen, een ontwikkeling de andere kant op."

Daarnaast hebben bestuursleden en medewerkers van de NVAO ook actief geparticipeerd in accreditatietrajecten in het buitenland. Woutersen: "We zijn uitgenodigd om deel te nemen aan een accreditatietraject in Zwitserland. Daar werden in het voorjaar alle universiteiten geaudit. De meeste van onze bestuursleden hebben meegedaan als commissielid, een aantal beleidsmedewerkers als observator. Daar hebben we in de praktijk gezien hoe een instellingsaudit in zijn werk gaat."

Pilots instellingsaudit

Alle ervaringen zijn gebundeld in een werkgroep, die tot taak had om een aangepast opleidingskader en een nieuw kader voor de instellingsaudit te ontwikkelen. De concepten hiervan zijn voorgelegd aan de koepels in Nederland en Vlaanderen.

Hun suggesties, kritiek en aanpassingen zijn ter harte genomen. Uiteindelijk zijn de kaders vastgesteld en kon met het voorbereiden van de pilots worden gestart.

"We hebben gestreefd naar een brede afspiegeling van instellingen, zowel in Nederland als in Vlaanderen", stelt Van Galen. "We hebben een handleiding voor de instellingen geschreven en een handleiding voor de commissieleden. We hebben interne scholing georganiseerd voor de procescoördinatoren om de auditvaardigheden aan te scherpen. De input hebben we gebruikt voor bijeenkomsten met de voorzitters van de panels, de studenten en de secretarissen. We hebben zelf de instellingsportretten geschreven, waarbij we gekeken hebben of er side letters waren en of er speciale aandachtspunten uit de besluiten naar voren kwamen. Door alle betrokkenen is heel hard gewerkt om eind 2008 met de pilots te kunnen starten."

En de resultaten?

Uit de pilots is gebleken dat men het kader van de instellingsaudit over het algemeen nuttig, waardevol en werkbaar vond. Uit de evaluatie (die in 2009 plaatsvond) zijn de nodige verbeterpunten naar voren gekomen. De verbeteringen worden weer besproken met de betrokken instellingen en de koepels.

Belangrijk is de vraag of de vermindering van de administratieve lastendruk inderdaad wordt gerealiseerd. "Sommige instellingen zeggen: ja, het kost ons 30% minder werk", zegt Woutersen. "Maar er zijn er ook die zeggen dat het evenveel tijd kost. Je ziet ook dat sommige kritische reflecties vrij dicht tegen het oude kader aanliggen. We trekken ons de kritiek wel aan, we werken dan ook aan een aangepast kader voor de beperkte opleidingstoets. Maar aan de andere kant denken we ook dat het een kwestie van gewenning zal zijn. De instellingen waren vertrouwd met de oude kaders, over de nieuwe moeten ze weer expertise opbouwen."

Saxion over instellingsaudit:

Saxion-bestuursvoorzitter Wim Boomkamp: "Voor ons was het heel leerzaam, de accreditatie was stevig en goed georganiseerd." Eerder gaf Boomkamp al aan blij te zijn dat Saxion is uitgekozen voor de pilot, samen met de HAS Den Bosch en de Hanzehogeschool. Hij zei toen dat de tonnen euro's die jaarlijks nodig zijn voor accreditaties, gehalveerd kunnen worden. "Ik schat dat er jaarlijks twee mensen fulltime per opleiding (50) mee bezig zijn."

Hogeschoolmagazine Sax.nu (Saxion), 27 november 2008

In Vlaanderen

Het nieuwe stelsel wordt naar verwachting van kracht in 2010 in Nederland en waarschijnlijk in 2013 in Vlaanderen. Vlaanderen heeft met drie instellingen meegedaan aan de pilots. De denkrichting daar is dat men ook in de toekomst wil blijven werken met de evaluatieorganen VLIR en VLHORA. Vlaanderen kan bij het opstellen van een wetsvoorstel gebruikmaken van de Nederlandse ervaringen, aldus Van Galen: "Men heeft daar bijvoorbeeld de mogelijkheid al eerder met de instellingsaudit te beginnen. Dat stelt Vlaanderen in staat direct in 2013 met de beperkte opleidingsbeoordeling beginnen. Dat speelveld ligt dus nog wat opener."

Pilottraject nieuw accreditatiestelsel

Het Nederlandse voorstel voor de uitgangspunten van de tweede fase van het accreditatiestelsel "Focus op Kwaliteit" is op 11 februari 2008 door de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap naar de Tweede Kamer gestuurd en daar op 27 maart besproken. In overleg met de Vlaamse minister van Onderwijs is afgesproken om een pilottraject in te stellen. De NVAO heeft hiertoe in het verslagjaar een werktraject en kaders voor de pilotfase ontwikkeld en deze besproken met de Nederlandse en Vlaamse overheden, hogeronderwijsinstellingen, koepelorganisaties en Europese accreditatieorganisaties. Het daadwerkelijke pilottraject vond plaats eind 2008; eerst de instellingsaudit, gevolgd door de beperkte opleidingsbeoordelingen in januari 2009.

Bij het pilottraject waren negen Nederlandse en Vlaamse instellingen betrokken: Hanzehogeschool Groningen; HAS Den Bosch; Katholieke Hogeschool Leuven; Karel de Grote-Hogeschool; Radboud Universiteit Nijmegen; Saxion Hogescholen; Schoevers; Technische Universiteit Delft en de Universiteit Gent. De voortgang van de werkzaamheden heeft de NVAO op haar website gepubliceerd.

De uitkomsten van het pilottraject voor het nieuwe stelsel zijn in maart en april 2009 geëvalueerd met de bij de pilot betrokken instellingen, de Nederlandse en Vlaamse koepelorganisaties in het hoger onderwijs, de studentenorganisaties en de Nederlandse en Vlaamse ministers van Onderwijs. De NVAO heeft daarna de beide ministers geadviseerd. De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft het wetsvoorstel voor het nieuwe stelsel in het voorjaar van 2009 naar de Tweede Kamer gestuurd. Afhankelijk van de besluitvorming in de Nederlandse en Vlaamse parlementen zal het nieuwe accreditatiestelsel naar verwachting in Nederland in 2010 worden ingevoerd en in Vlaanderen in 2013. De NVAO organiseert informatieve bijeenkomsten over het nieuwe stelsel voor Nederlandse en Vlaamse hogeronderwijsinstellingen en andere geïnteresseerden.

Hoofdstuk 5

Inter- nationaal: tien jaar Bologna

In 2009 is de Bolognaverklaring tien jaar oud. In die verklaring heeft een groot aantal Europese landen (inmiddels 46) zich verbonden om tegen 2010 een Europese hogeronderwijsruimte te creëren. Dat houdt in dat het Europese hoger onderwijs beter op elkaar is afgestemd zodat Europese studenten gemakkelijker overal in Europa kunnen studeren. Bovendien is het de intentie dat na afstuderen hun diploma's ook overal erkend worden. De NVAO is een warm pleitbezorger van deze Europese hogeronderwijsruimte en zoekt waar mogelijk de samenwerking met zusterorganisaties. In 2008 is deze samenwerking geïntensiveerd, mede vanwege de activiteiten rond het nieuwe accreditatiestelsel. Verder heeft de NVAO in 2008 veel aandacht gegeven aan informatievoorziening aan studenten over opleidingen in Europa. NVAO-beleidsmedewerkers Internationalisering Mark Frederiks en Axel Aerden lichten de resultaten toe.

Grossroads

In het voorjaar van 2008 is de internationale studiekeuzesite Grossroads gelanceerd (zie kaders). Mark Frederiks is enthousiast over dit initiatief: "Grossroads geeft studenten en andere belangstellenden informatie over geaccrediteerde opleidingen en instellingen. Op dit moment is informatie over opleidingen uit vijf landen beschikbaar: Nederland en Vlaanderen, Duitsland, Polen en Oostenrijk. In 2009 wordt dit aantal uitgebreid tot acht, in 2010 tot dertien landen." Grossroads is ontwikkeld binnen het project TEAM, een initiatief van het European Consortium for Accreditation in higher education (ECA). De NVAO heeft dit project gecoördineerd. Ook de NVAO-besluiten kunnen via Grossroads worden opgevraagd.

Fabienne Hendricks, bestuurslid ISO, over Grossroads:

"Met Grossroads ondervangt de ECA het probleem dat zich voordoet wanneer belanghebbenden op zoek gaan naar accreditatieoordelen van buitenlandse opleidingen en/of instellingen. Nu is het vaak niet duidelijk in welk perspectief de oordelen geplaatst kunnen worden, hoe het accreditatieoordeel totstandgekomen is en hoelang het duurt voordat de accreditatietermijn verstrekt. Het is een mogelijkheid om transparantie te bieden over de verschillende onderwijssystemen van de ECA-landen en het brengt de kwaliteit van het onderwijs in kaart."

ScienceGuide, 19 december 2007

Joint programmes

Voordat de Europese Hogeronderwijsruimte een feit is, moeten er nog wel de nodige haarscheurtjes gerepareerd worden. Eén daarvan is de wijze waarop de accreditatie van internationale gezamenlijke opleidingen – de zogenaamde joint programmes – geregeld is. Deze joint programmes zijn binnen de Bologna-afspraken als prioriteit gemarkeerd. De NVAO coördineert de activiteiten op dit gebied, die uitgevoerd worden binnen het ECA-project TEAM II.

De samenwerkende partners binnen TEAM II willen joint programmes stimuleren door de accreditatie daarvan gemakkelijker te maken. Frederiks: "We hebben vijf pilotprojecten aangewezen, waarbij vijf joint programmes geaccrediteerd worden via een single accreditation procedure. Stel dat een joint programme wordt verzorgd aan instellingen in drie landen. We gaan dan met de drie betrokken accreditatieorganisaties om de tafel zitten om afspraken te maken over één procedure die door één panel wordt uitgevoerd. De aanpak is ook gericht op landen die geen wederzijdse erkenning hebben. Het panel kan zich dan waarschijnlijk beperken tot een bezoek aan één of twee landen. Of je nodigt studenten en docenten van buitenlandse instellingen uit voor een panel-bijeenkomst. We moeten nagaan hoe we dat zo efficiënt mogelijk kunnen organiseren. We proberen te komen tot gezamenlijke kaders, maar er zijn altijd eisen die specifiek voor een van de betrokken landen kunnen zijn."

De pilots gaan lopen van 2009 tot oktober 2010. Het is de intentie om ook de erkenningsautoriteiten erbij betrekken; het gaat immers ook om de erkenning van de diploma's op basis van de accreditatie.

Double degrees

Een ander lastig dossier waarover TEAM II zich buigt, wordt gevormd door de zogenaamde double degrees. Het gaat daarbij om de erkenning van diploma's uitgereikt door internationale gezamenlijke opleidingen. Over dit onderwerp is tevens een conferentie georganiseerd in Saarbrücken, waaraan de NVAO een substantiële bijdrage heeft geleverd. Duitsland heeft veel gezamenlijke opleidingen met buurlanden, onder andere met Nederland. Zo zijn er in Nijmegen en Münster, of in Osnabrück en Enschede opleidingen waarvan een deel in Nederland en een deel in Duitsland wordt verzorgd. "Studenten krijgen nu meestal van beide instellingen een diploma", geven Aerden en Frederiks aan. "Daardoor is er ook vaak een accreditatie nodig in beide landen. We gaan na of dat niet efficiënter kan met een gezamenlijke procedure, met één panel. De Europese Unie vindt dubbele diploma's strijdig met de Europese gedachte en stimuleert joint degrees: één graad namens alle betrokken instellingen. In Vlaanderen kan dit al. In Nederland is dat nog niet mogelijk, maar waarschijnlijk wordt dat in de loop van 2009 wel het geval."

Verificatie van hogeronderwijskwalificatieraamwerken

De ministers verantwoordelijk voor hoger onderwijs hebben zich in het kader van het Bologna-proces ertoe verplicht om in elk land nationale kwalificatieraamwerken op te stellen. Hierin worden de graden en diploma's beschreven die binnen het hoger onderwijs in dat land behaald kunnen worden.

Eerste afgestudeerde Wageningse student in kader van Double Degree Program in Bonn

Marleen Schouten, alumna van de Wageningse Master Management, Economics and Consumer studies is afgestudeerd als beste student van het jaar en als eerste Nederlandse en Wageningse student "Food and Resource Economics" aan de Rheinische-Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn. Dit in het kader van het Internationale Double Degree samenwerkingsprogramma tussen Wageningen UR en de Uni Bonn. Het programma leidt studenten op voor leidinggevende functies in de internationale voedselsector, internationale overheidsorganisaties en consumentenorganisaties.

Wageningen Universiteit, 5 juli 2008

Om deze nationale raamwerken onderling te kunnen vergelijken, is het Europese Kwalificatieraamwerk voor de Europese Hogeronderwijsruimte goedgekeurd (Qualification Framework European Higher Education Area).

"Om te toetsen dat elk nationaal raamwerk in lijn is met het Europese moet ieder land een zogenaamde zelfverificatie uitvoeren", zegt Frederiks. "De Nederlandse en Vlaamse ministers hebben de NVAO gevraagd om een internationale commissie in te stellen om deze verificatie uit te voeren. In december 2008 heeft deze commissie twee rapporten opgeleverd waarin geconcludeerd wordt dat de nationale raamwerken van Nederland en Vlaanderen voldoen aan de Europese vereisten." De rapporten bevatten bovendien aanbevelingen voor de verdere ontwikkeling van de nationale raamwerken.

De certificering van de Nederlandse en Vlaamse kwalificatieraamwerken zijn in maart 2009 gepubliceerd op de Bologna- en ENIC-NARIC-websites. Nederland en Vlaanderen behoren daarmee tot de eerste zes landen die dit traject hebben afgerond.

Conferenties

De NVAO heeft in 2008 verschillende internationale conferenties georganiseerd over kwaliteitszorg en accreditatie:

- › In januari 2008 heeft de NVAO een werkconferentie georganiseerd over institutionale audits. Hierbij zijn de ervaringen en benaderingen in verschillende landen vergeleken en besproken. De uitkomsten zijn betrokken bij de pilots die de NVAO eind 2008 heeft georganiseerd (zie ook hoofdstuk 4, Op weg naar een nieuw accreditatiestelsel).

- › In december 2008 is een seminar gehouden over international benchmarking, gericht op Nederlandse en Vlaamse hogeronderwijsinstellingen. Hierbij waren 120 deelnemers aanwezig. Benchmarking staat nog in de kinderschoenen, aldus Frederiks: “We willen graag dat opleidingen zich onderling vergelijken, ook internationaal, maar dat gebeurt nog nauwelijks. Het gaat ons dan met name om de informatie die de instellingen in de zelfevaluaties aanleveren over andere opleidingen. Benchmarking stelt instellingen in staat hun opleidingen op een aantal kwaliteitsaspecten onderling te vergelijken. Dat heeft volgens ons een positieve invloed op de kwaliteit.”

- › Eveneens in december is een seminar gehouden dat opnieuw institutional audits als onderwerp had, maar dan met als nieuwe ontwikkeling het opzetten van een trainingsprogramma voor experts in Europa. “Veel landen willen naar een stelsel met instellingsaudits toegaan, maar aan de training is nog niet veel gedaan”, zegt Frederiks. “Nu ligt een voorstel bij de Europese Commissie voor de financiering van een pool van Europese experts. Die experts kunnen in verschillende landen deelnemen aan een audit. Het is de bedoeling hiervoor een Europees trainingsprogramma te ontwikkelen.”

Wereldwijd netwerk

Ook buiten deze conferenties zijn er veel internationale contacten en bezoeken over en weer. “Je ziet dat er steeds meer belangstelling is voor wat er hier gebeurt, de NVAO is zo langzamerhand aardig bekend aan het worden”, aldus Frederiks. “Sinds juni 2008 verzorgen wij het secretariaat voor het International Network for Quality Assurance Agencies in Higher Education (INQAAHE). Dat is een wereldwijd netwerk met ongeveer 200 leden van kwaliteitszorgorganisaties in het hoger onderwijs. Ook dat zorgt voor interessante contacten, steeds vaker ook buiten Europa. We hebben bijvoorbeeld contacten onderhouden met India, China, Thailand, Argentinië en buitenlandse delegaties uit praktisch alle continenten

hebben de NVAO de laatste jaren bezocht. In Utrecht hebben we een Amerikaanse accreditatieorganisatie betrokken bij de beoordeling van het University College daar.”

Naast het secretariaat van INQAAHE verzorgt de NVAO al sinds de oprichting in 2003 het secretariaat van ECA; daarnaast is NVAO-voorzitter Karl Dittrich in juni gekozen tot vicevoorzitter van ECA. Op 5 juni 2008 vond de elfde Workshop plaats van ECA te Kraków in Polen. Bij deze gelegenheid is een nieuwe overeenkomst getekend tussen vijftien accreditatieorganisaties uit tien Europese landen.

NVAO vicevoorzitter Guy Aelterman heeft zitting in het bestuur van ENQA. De NVAO heeft actief bijgedragen aan seminars en bijeenkomsten die in 2008 door ENQA werden georganiseerd. Er is een ENQA platform opgericht voor de interne kwaliteitszorg van accreditatie- en kwaliteitszorgorganisaties; de NVAO maakt deel uit van de stuurgroep voor dit platform.

Grossroads

De Q van ‘Quality’ en die van ‘Qualification’ komen terug in de beginletter van Grossroads. De site is een vraagbaak voor iedereen die op zoek is naar informatie over geaccrediteerde opleidingen in Europa. Op dit moment is informatie opgenomen over de opleidingen in acht landen. De komende tijd wordt dit verder uitgebreid.

Grossroads is bestemd voor verschillende doelgroepen, zoals studenten, werkgevers en de instellingen zelf. Elk van deze groepen kan de site op maat laten maken (‘customizing’) en krijgt dan een top-vier met de meest gestelde vragen te zien.

Aantrekkelijk is ook de Google Maps-toepassing waarmee studenten kunnen zien welke instellingen in een bepaald land geaccrediteerde opleidingen aanbieden. Bovendien krijgen ze ook algemene informatie aangeboden over studeren in het land van hun keuze. Daarbij gaat het om zaken als visa, beurzen en kosten van het levensonderhoud.

GROSSROADS

Andere internationale activiteiten

De NVAO ontving in 2008 delegaties uit onder andere Indonesië, Ethiopië, Rusland, Japan en Roemenië. In bijna alle gevallen ging het om studiebezoeken waarbij de NVAO werd benaderd om uitleg te geven bij de eigen methodologie en procedures. In enkele gevallen ging het om raadplegingen. Dan worden scenario's voorgelegd met betrekking tot de (verdere) ontwikkeling van een kwaliteitszorgsysteem en wordt aan de NVAO gevraagd hierop te reageren.

In mei 2008 leverde de NVAO een substantiële bijdrage aan de conferentie "Double and Joint Degree Programmes in Cross-Border Regions" georganiseerd door de Universität Saarbrücken. De conferentie kaderde in een project waarin instellingen van een aantal Duitse Länder, Franse departementen, Wallonië en Luxemburg gezamenlijke opleidingen ontwikkelen. De focus van de conferentie lag vooral op de resultaten van die opleidingen en de mogelijke toetsing van de kwaliteit.

In september 2008 organiseerde het Franse voorzitterschap van de Europese Unie een conferentie over kwaliteitszorg. Een beleidsmedewerker van de NVAO was gevraagd om hier als rapporteur op te treden. De conferentie draaide vooral om de vraag hoe zowel onderzoek als onderwijs betrokken kunnen worden in kwaliteitszorgprocedures. Dit bleek vooral in Frankrijk een veelbesproken onderwerp omdat hun hogeronderwijsinstellingen slecht scoren in de verschillende internationale rankings. De boodschap van de Europese deelnemers was dan ook vooral dat de link tussen onderwijs en onderzoek een essentieel element is van het hoger onderwijs en dat dit opgenomen dient te worden in de kwaliteitszorgprocedures.

In november 2008 ontving de NVAO een Tunesische delegatie van 17 personen in verband met de participatie in het Tempusproject (zie onder) in het kader van de herstructurering van het Tunesische kwaliteitsbewakingssysteem voor het hoger onderwijs. Tijdens het studiebezoek aan de NVAO stonden onder meer een toelichting op de European Standards and Guidelines, een analyse van de bestaande hogeronderwijs- en externe kwaliteitszorgsystemen in Nederland en Vlaanderen en een workshop over de onderwerpen en facetten bij accreditatie en de toets nieuwe opleiding centraal.

Tevens is een bezoek gebracht aan de Haagse Hogeschool, de Vlaamse Interuniversitaire Raad (VLIR) en EHSAL, Europese Hogeschool Brussel in Brussel. De NVAO heeft in 2007 een bezoek aan Tunesië gebracht.

NVAO participeert tot 2009 in het Tempusproject (EvaFor) in het kader van de herstructurering van het Tunesische kwaliteitsbewakingssysteem voor het hoger onderwijs. Het project heeft tot doel het voorbereiden van een nieuw evaluatie- en accreditatiesysteem voor het Tunesische hoger onderwijs door (1) het vormen van dertig "evaluatoren" afkomstig van universiteiten en het ministerie van hoger onderwijs en (2) het ontwikkelen van een evaluatiekader en -methodiek. Het Tempusproject moet leiden tot de volgende resultaten:

- › alle participanten moeten vertrouwd raken met de interne en externe evaluatieprocessen, zodat zij zelf kunnen participeren als deskundige bij een externe evaluatie van opleidingen; de interne kwaliteitszorg in de instellingen kunnen coördineren of een bijdrage kunnen leveren aan het functioneren van het CNE in het kader van de uitgebreide opdracht van het Comité;
- › door de samenwerking van Tunesische participanten met ervaring inzake kwaliteitsbewaking en Europese deskundigen wordt een methodologisch voorstel uitgewerkt voor de toekomstige evaluaties van opleidingen in Tunesië;
- › de ontwikkelde methodologie zal door CNE worden voorgedragen en besproken met vertegenwoordigers van de universiteiten en het ministerie om tot een aanvaardbaar en werkbaar systeem van opleidingsevaluaties te komen.

In november 2008 zijn in Boedapest de eindresultaten van het "Europees Lifelong Learningproject: Evaluatie Diploma Supplement" gepresenteerd op het door de E4 georganiseerde Europees QA Forum. Het project situeert zich binnen de institutionele samenwerking tussen ENQA en het ENIC-NARIC netwerk. Deze samenwerking heeft zich ontwikkeld als gevolg van een reeks wederzijdse verklaringen met betrekking tot gemeenschappelijke aandachts- en actiepunten, meerbepaald inzake wederzijdse erkenningen van diploma's (ENIC-NARIC) en de kwaliteit van de aangeboden programma's (ENQA), te weten: (1) het verbeteren van de wederzijdse informatie over de specifieke activiteiten van de leden van beide netwerken, (2) de samenwerking op het gebied van trans-

nationale vorming/opleidingen en (3) een gezamenlijke studie van de diplomasupplementen.

In het project werken de kwaliteitsagentschappen AERES (F) en NVAO (NL/VL) samen met drie ENIC-NARIC agentschappen een methodologie uit voor een selectieve evaluatie van het gebruik van diplomasupplementen en aligneren deze methodologie op de behoeften/verwachtingen van de stakeholders (EUA, EURASHE, ESU en Business Europe). Na het elektronisch enquêteren van instellingen, de informatiedossiers van de ENIC-NARIC- en Kwaliteitsagentschappen, bezoeken van een aantal geselecteerde instellingen op locatie en de bevraging van de stakeholders is een situatieanalyse gemaakt en een werkplan opgezet voor de volgende fase waarin de data en de interpretatie daarvan verder worden verfijnd.

In Boedapest zijn de evaluatieresultaten voorgelegd aan de stakeholders en is besproken welke toekomstige acties nodig zijn.

Bestuursleden en beleidsmedewerkers hebben in 2008 op uitnodiging toespraken gehouden voor internationale bijeenkomsten georganiseerd in Duitsland, Spanje, het Verenigd Koninkrijk en op een aantal evenementen, georganiseerd door de Europese Commissie. Tevens zijn enkele internationale publicaties over het Nederlandse accreditatiestelsel en wederzijdse erkenning verschenen. Bij internationale bijeenkomsten op het gebied van accreditatie, kwaliteitszorg en hoger onderwijs vertegenwoordigen bestuursleden en beleidsmedewerkers de NVAO en verzorgen zij presentaties. NVAO-delegaties bezochten in het verslagjaar diverse accreditatie- en kwaliteitszorgorganisaties en vertegenwoordigers van instellingen en ministeries in Europa om verder kennis te nemen van hun ervaringen met de stelsels.

The cover features a background of blue water with ripples. A thick red diagonal stripe runs from the top-left towards the center. A thick green diagonal stripe runs from the bottom-right towards the center. The text is overlaid on these stripes and the water background.

Hoofdstuk

6

Contacten

met

stakeholders

De NVAO streeft naar partnerschap met overheden, hogeronderwijsinstellingen, VBI's, evaluatieorganen, studentenorganisaties en (koepel)organisaties in het Nederlandse en Vlaamse hoger onderwijs en neemt graag kennis van de ontwikkelingen binnen de instellingen en opleidingen zelf. Daartoe worden bijeenkomsten georganiseerd om ervaringen te delen en wederzijds van gedachten te wisselen.

6.1.1 / Hogeronderwijsinstellingen, overheden en koepel- en studentenorganisaties

Op 20 maart 2008 organiseerde de NVAO in samenwerking met de Vlaamse Interuniversitaire Raad (VLIR) en de Vlaamse Hogescholenraad (VLHORA) het NVAO Voorjaarscongres in Mechelen. Er waren ongeveer 300 personen aanwezig die binnen een opleiding, administratie of bestuur van een hogeronderwijsinstelling, koepelorganisatie, evaluatieorgaan of overheidsinstantie betrokken zijn bij de kwaliteitszorg in het hoger onderwijs. Tijdens de bijeenkomst zijn bijdragen verzorgd door Clas-Uno Frykholm (Swedish National Agency for Higher Education), NVAO-voorzitter Karl Dittrich en Dirk Van Damme (kabinetschef Vlaams Minister van Werk, Onderwijs en Vorming Frank Vandenbroucke). Daarnaast vonden acht workshops plaats over diverse onderwerpen. Jan T'Sas, eindredacteur Klasse, leidde een forumdiscussie over de ontwikkelingen in het Vlaamse accreditatiestelsel.

Op 26 november vond de themadag "Arbeidsmarkt en onderwijs: verschillen en overeenkomsten" plaats bij de NHTV in Breda, georganiseerd door de Commissie Cultureel Verdrag Vlaanderen-Nederland, in samenwerking met de NVAO. Centraal stond de aansluiting vanuit het hoger onderwijs op de Vlaamse en Nederlandse arbeidsmarkt.

In het verslagjaar zijn tevens twee internationale bijeenkomsten georganiseerd (zie hoofdstuk 5, "Internationale activiteiten").

6.1.2 / Evaluatieorganen en Visiterende en beoordelende instanties (VBI's)

De NVAO heeft in 2008 regelmatig overleg gevoerd met de Vlaamse Interuniversitaire Raad (VLIR) en de Vlaamse Hogescholenraad (VLHORA) over de voortgang van de verschillende procedures. De VLIR en de VLHORA hebben als evaluatieorgaan een belangrijke rol in de beoordeling van de kwaliteit van de opleidingen van ambtshalve geregistreerde hogeronderwijsinstellingen (de klassieke hogescholen en universiteiten) en coördineren de visitaties bij alle ambtshalve geregistreerde instellingen. Beide organisaties vervullen in Vlaanderen eenzelfde opdracht als de Nederlandse VBI's, maar hoeven hiervoor niet erkend te worden door de NVAO. Om de noodzakelijke objectiviteit van het visitatieproces te verzekeren, heeft

de decreetgever bepaald dat een zogenoemde Erkenningcommissie de onafhankelijkheid van de leden van de visitatiepanels beoordeelt en de visitatiecommissies de visitatierapporten vaststellen.

In Nederland heeft de wetgever gekozen voor een vrije markt van Visiterende en Beoordelende Instanties (VBI's) die in opdracht van de instelling een beoordeling van de opleiding uitvoeren. De NVAO voert regelmatig overleg met de (secretarissen van de) VBI's over de procedures en andere relevante onderwerpen. Tevens zijn de VBI's aanwezig bij de diverse bijeenkomsten die de NVAO organiseert.

Op 21 januari 2008 heeft de NVAO in Den Haag een bijeenkomst georganiseerd voor VBI- en TNO-secretarissen en NVAO-beleidsmedewerkers waarin het toetsen en beoordelen centraal stonden. Daarna volgde een workshop met casussen en kwamen de internationale aspecten van accreditatie aan bod.

"Openheid over vbi-rapporten houdt betrokkenen scherp"

Ruim driehonderd visitatierapporten over hbo-opleidingen heeft het Leidse Centrum Hoger Onderwijs Informatie (Choi) doorgevoerd om te zien of de vier instanties die opleidingen beoordelen, wel even streng zijn. Choi constateert dat de meetlatten van de bureaus elkaar verder weinig ontlopen. "Als de oordelen in grote lijnen vergelijkbaar zijn, dan is het ook goed om ze ruimere bekendheid te geven", vindt Steenkamp van Choi. "Want voor een aanstaande student kan het bijvoorbeeld nuttig zijn om te zien dat een opleiding wel een hoog niveau heeft, maar nogal krap in het personeel zit" Choi gaat de VBI-scores daarom opnemen in zijn SKI-database, en zo zullen ze ook zichtbaar worden in de Keuzegids Hoger Onderwijs en op verschillende websites voor studiekeuzers.

"Dat we die cijfers presenteren is nog geen garantie dat ze in alle opzichten hetzelfde betekenen. Dat is in het oude visitatiestelsel ook nooit zo geweest, net zoals examencijfers tussen scholen nooit honderd procent vergelijkbaar zijn. Maar vergelijkbare hantering van normen wordt het meest bevorderd door openbaarheid. Als het goed is, krijg je er meer discussie over. Dat houdt de betrokkenen scherp."

Observant, jaargang 26, nr. 32

De NVAO voert periodiek gesprekken met VBI's in het kader van het "Protocol VBI's" en de jaarlijks te publiceren VBI-lijst. De NVAO beoordeelt aan de hand van het protocol of het visitatierapport voldoende basis biedt om een beslissing te kunnen nemen over de accreditatie van een opleiding en of een organisatie op de VBI-lijst kan worden geplaatst. Met deze lijst onderstreept de NVAO dat de desbetreffende organisaties de inhoudelijke en procedurele randvoorwaarden voor het accreditatieproces goed kunnen invullen. Wanneer een hogeroonderwijsinstelling met een andere organisatie wil samenwerken, toetst de NVAO achteraf of de totstandkoming en de kwaliteit van het visitatierapport voldoende zijn gegarandeerd. De NVAO blijft wijzen op het feit dat zij op grond van het VBI-rapport aanvullende informatie kan inwinnen en een eigen afweging moet maken.

In de loop van het verslagjaar konden organisaties zich aanmelden om (opnieuw) op de VBI-lijst 2009 te worden geplaatst. Mede gelet op de ontwikkelingen voor het nieuwe accreditatiestelsel is in 2008 geen audit uitgevoerd van de VBI's. In periodieke overleggen met de VBI's is een aantal verbeterpunten besproken. De plaatsing op de VBI-lijst kwam hierdoor niet in het geding en de lijst kon voor 2009 worden gecontinueerd.

VBI-lijst (alfabetisch, per 1 januari 2009)

- > ASIIN: Akkreditierungsagentur für Studiengänge der Ingenieurwissenschaften, der Informatik, der Naturwissenschaften und der Mathematik e.V. (sinds 1 januari 2006)
- > Certiked VBI bv: Lloyd's Register Nederland B.V. (sinds 1 januari 2004)
- > EAPAA: European Association for Public Administration Accreditation (sinds 1 januari 2008)
- > FIBAA: Internationale Stiftung für Qualität bei Bachelor en Masterstudiengängen; Foundation for International Business Administration Accreditation), onder voorwaarde van accreditatie door de Stiftung zur Akkreditierung von Studiengängen in Deutschland (sinds 1 januari 2006)
- > Hobéon: Hobéon Certificering bv (sinds 1 januari 2004)
- > NQA: Netherlands Quality Agency (sinds 1 januari 2004)
- > QANU: Quality Assurance Netherlands Universities (sinds 1 januari 2004)

Hoofdstuk 7 Organisatie

7.1 / Interne kwaliteitszorg

Een goede interne kwaliteitszorg stelt de NVAO in staat haar processen voortdurend te monitoren en bij te stellen als dat nodig is. Tevens kan vanuit een geformaliseerde aanpak gemakkelijker verantwoording worden afgelegd aan belangrijke derden, zoals de Europese partners en de stakeholders, zoals het Comité van Ministers, hogeronderwijsinstellingen, koepelorganisaties en studenten.

Sinds 2006 schenkt de NVAO aandacht aan interne kwaliteitszorg op basis van het EFQM-model. In een eerste fase is vooral gewerkt aan het ontwikkelen van een goede structuur en een inventarisatie van de actuele kwaliteit van het totale organisatieproces. Door de review commissie werd in 2007, na bestudering van de kwaliteitszorgdocumenten tijdens de site visit in juni, opgemerkt dat de interne kwaliteitszorg wellicht wat zwaar was opgezet.

Deze opmerking is door de betrokkenen ter harte genomen in die zin dat vervolgens is gezocht naar een meer praktische benadering. Er wordt nu een kwaliteitscyclus van twee jaren doorlopen met halverwege een tussenrapportage aan directie en bestuur en per twee jaar een volledige kwaliteitsrapportage. Per kwaliteitsgebied opgestelde activiteitenplannen (met concrete streefdoelen) en beknopte voortgangsrapportages vormen belangrijke schakels in het proces. Verder ligt in de interne kwaliteitszorg sterk het accent op scholing- c.q. verbeteractiviteiten op grond van verkregen input direct vanuit de organisatie en van stakeholders. In een betrekkelijk kleine organisatie als de NVAO bereikt feedback veelal via korte lijnen de verantwoordelijke in kwestie.

Daarnaast is van belang om systematisch feedback van de stakeholders te krijgen. De NVAO organiseert hiertoe bij voorkeur met hen gesprekken en bijeenkomsten. Een mooi voorbeeld hiervan is de ontwikkeling van de tweede fase van het accreditatiestelsel. Sinds de start van dit project zijn de belangrijkste stakeholdergroepen een aantal keren uitgenodigd bij de NVAO om mee te denken over de opzet en uitvoering van de pilot tweede fase. De directe, mondelinge response zorgt voor directe duidelijkheid en voortgang. Een verbeterpunt is de systematische, schriftelijke evaluatie van de activiteiten van de NVAO onder stakeholders. In 2009 zal hiertoe een aanzet worden gegeven.

Belangrijke doelen voor 2009 zijn onder meer een stevige voortzetting van de intervisiebijeenkomsten voor bureau-medewerkers ter om verdere verbetering van consistente

behandeling van aanvragen te bewerkstelligen, het adequaat voorbereiden van de tweede fase van het accreditatiestelsel, het uitvoeren van systeembrede analyses en het verbeteren van de evaluatiesystematiek.

7.2 / Organisatie

Binnen de NVAO staat de Nederlands-Vlaamse samenwerking centraal. Zowel in het bestuur als door medewerkers wordt samengewerkt in Nederlands-Vlaamse teams, waarna het bestuur als één geheel de beslissingen neemt over alle aanvragen. De medewerkers hebben het afgelopen jaar verder gewerkt aan het behandelen van de stroom Nederlandse en Vlaamse aanvragen. Daarnaast voert de NVAO voor de Nederlandse en Vlaamse overheden extra taken uit. In Vlaanderen gaat het hierbij vooral om het bijhouden van het Hoger Onderwijsregister, terwijl in Nederland additionele werkzaamheden werden verricht op het terrein van kwaliteitsbeoordeling, zoals het voorbereiden en implementeren van het pilottraject ten behoeve van het nieuwe accreditatiestelsel; de pilotronde Associate Degrees en het versneld uitvoeren van diverse accreditatieprocedures. In het najaar van 2008 is begonnen met het treffen van voorbereiding ter ondersteuning van de Commissie Doelmatig Hoger Onderwijs (CDHO) (0,85 fte). Ook op internationaal terrein verricht de NVAO bijkomende activiteiten. Zo heeft de NVAO sinds juli 2008 het secretariaat op zich genomen van het wereldwijde International Network for Quality Assurance Agencies in Higher Education (INQAAHE).

Op IT-gebied hebben diverse projecten in het verslagjaar geleid tot een (externe) analyse van de informatiearchitectuur; het vernieuwen van de hardware en het voorbereiden van een nieuwe website, een nieuwe databank, correspondentietools en een managementinformatiesysteem. De IT-projecten worden in 2009 verder geïmplementeerd om de organisatie informatietechnisch voor te bereiden op de komst van een nieuw accreditatiestelsel in 2010.

In de samenstelling van het personeelsbestand van de NVAO hebben het afgelopen jaar diverse wisselingen plaatsgevonden. Op 31 december 2008 waren er 37 personen bij de NVAO werkzaam (35,47 fte, exclusief bestuur, inhuur en CDHO; 35 personen in 33,8 fte (zie ook "Tabel NVAO fte's per functie").

Zeventig procent van de medewerkers was in 2008 bij de NVAO in dienst. Bijna twintig procent van de personeelsleden was in het verslagjaar gedetacheerd vanuit Nederlandse en

Vlaamse instellingen. De overige personeelsleden, tien procent, betreft uitzendkrachten. Voor de medewerkers in dienst van de NVAO gelden de Nederlandse rechtspositieregels voor rijksambtenaren, conform de beheersregeling namens de NVAO en het Comité van Ministers. De NVAO heeft op basis daarvan een personeelsreglement ontwikkeld voor alle medewerkers.

Tabel NVAO fte's per functie

per 31 december 2008, exclusief bestuur en inhuur

Functie	FTE	FTE	Totaal
	in dienst	gedetacheerd	
> Directie	0	1	1
> Hoofd P&O	0,67	0	0,67
> Communicatie	2	0,5	2,5
> Juriste	0,8	0	0,8
> Beleidsmedewerker	11,5	6	17,5
> Beleidsmedewerker Int.	3	0	3
> Ondersteuning	8	0	8
> Catering en logistiek	2	0	2
Totaal	27,97	7,5	35,47

Tabel NVAO fte's per functie

per 31 december 2007, exclusief bestuur en inhuur

Functie	FTE	FTE	Totaal
	in dienst	gedetacheerd	
> Directie	0	1	1
> Controller	0,8	0	0,8
> Communicatie	2	0	2
> Juriste	1,6	0	1,6
> Beleidsmedewerker	13,6	3	16,6
> Beleidsmedewerker Int.	2	0	2
> Ondersteuning	7,8	0	7,8
> Catering en logistiek	2	0	2
Totaal	29,8	4	33,8

7.3 / Communicatie

De NVAO streeft naar partnerschap met hogeronderwijsinstellingen, VBI's, evaluatieorganen en koepel- en studentenorganisaties in het Nederlandse en Vlaamse hoger onderwijs en neemt graag kennis van de ontwikkelingen binnen de instellingen en opleidingen zelf. De NVAO organiseert regelmatig bijeenkomsten, werkbezoeken en gesprekken om haar stakeholders te informeren over haar ervaringen, voorstellen en uitgangspunten. Aan de andere kant vindt tijdens deze bijeenkomsten een dialoog plaats over de vragen die ontstaan tijdens de voorbereidingen voor accreditatie en de toets nieuwe opleiding. In 2008 heeft de NVAO vijf (internationale) bijeenkomsten georganiseerd (zie hoofdstukken 5 en 6).

Algemene informatie verstrekt de NVAO via nieuwsberichten, de website www.nvao.net en een elektronische nieuwsbrief. De NVAO publiceert op haar website tevens de door haar beoordeelde accreditatieaanvragen en aanvragen toets nieuwe opleidingen, evenals het besluit zelf, het rapport (bij een beoordeelde bestaande Nederlandse opleiding) en het paneladvies (bij een beoordeelde nieuwe opleiding). De rapporten en adviezen zijn openbaar op het moment dat een besluit is genomen (WHW 1.18, eerste en derde lid). De NVAO publiceert tevens de negatieve besluiten, ook als bezwaar of beroep wordt aangetekend. In 2009 zal de website van de NVAO worden vernieuwd.

Belangrijke nieuwsfeiten waren in 2008 de uitreiking van het "2000ste NVAO-besluit" voor de opleiding Master in de fiscaliteit door NVAO-vicevoorzitter Guy Aelterman aan Eduard Somers, decaan Faculteit Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Gent (maart); de benoeming van Pauline Meurs tot lid van het algemeen bestuur van de NVAO door het Comité van Ministers (april); de benoeming van NVAO-voorzitter Karl

Registratie NVAO op EQAR

“Following examination of the applications received EQAR is now pleased to announce the first three quality assurance agencies to be listed on the European register of quality assurance agencies:

- › National Agency for Quality Assessment and Accreditation of Spain (ANECA)
- › Agency for Quality Assurance in the Catalan University System (AQU)
- › Accreditation Organization of The Netherlands and Flanders (NVAO)”

EQAR-website 5 december 2008

Ditrich tot vicevoorzitter van het European Consortium for Accreditation in higher education (ECA)(juni); de benoeming van NVAO-bestuurslid Leendert Klaassen tot secretaris van het International Network for Quality Assurance Agencies in Higher Education (INQAAHE) en de overname van het secretariaat van INQAAHE (juni); de goedkeuring van de kaders voor de pilotfase van het nieuw te ontwikkelen accreditatiestelsel door de betrokken Nederlandse en Vlaamse partijen (juni); het positieve oordeel voor de “academische pabo” van de Universiteit Utrecht en de Hogeschool Utrecht (juni); de start van de derde pilotronde met Associate-degreeprogramma’s voor tweedegraads en ongegradeerde lerarenopleidingen (juni); de uitspraak van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State in drie beroepsprocedures: twee maal is het beroep tegen het besluit van de NVAO ongegrond verklaard en een keer gegrond (in deze procedure neemt de NVAO een nieuwe beslissing op bezwaar (januari/juli); het toekennen van bijzondere (kwaliteits)kenmerken aan acht verschillende Nederlandse en Vlaamse opleidingen en in december de opname van de NVAO als een van de eerste Europese kwaliteitszorgorganisaties in het onafhankelijke Europese register van kwaliteitsagentschappen (European Quality Assurance Register for Higher Education – EQAR).

De NVAO heeft in het verslagjaar 33 nieuwsberichten gepubliceerd en in zes elektronische nieuwsbrieven naar bijna 1.200 personen in Nederland en Vlaanderen verslag gedaan van nieuwsfeiten, ervaringen, procedures en reglementen.

De website van de NVAO is in 2008 bezocht door in totaal 132.427 unieke bezoekers (2007: 112.116) die in totaal 361.901 bezoeken brachten (2007: 303.822 bezoeken).

Via het algemene e-mailadres info@nvao.net zijn het afgelopen jaar 515 vragen beantwoord (2007: 475). Vooral studenten en hun ouders ervaren de NVAO als een belangrijke informatiebron voor informatie over een – al dan niet verleende of toekomstige – accreditatie van een opleiding en de te verkrijgen graad. De NVAO verwijst zo nodig naar andere relevante organisaties in het hogeronderwijsveld.

Het (gratis) Nederlands- en Engelstalige beeldmerk “geaccrediteerde opleiding” van de NVAO is tot nu toe verstuurd naar 151 vertegenwoordigers van Nederlandse en Vlaamse hogere onderwijsinstellingen (2007: 133). Instellingen gebruiken dit beeldmerk om te communiceren welke opleidingen door de NVAO zijn geaccrediteerd.

Hoofdstuk 8 Jaarrekening

8.1 / Balans per 31 december 2008

x € 1.000, na voorgestelde resultaatverwerking

	31-12-2008	31-12-2007
Immateriële vaste activa		
> Zelf ontwikkelde software	85	53
	85	53
Materiële vaste activa		
> Hard- en Software	135	113
> Overige vaste activa	174	224
	309	337
Vlottende activa		
> Kortlopende vorderingen	299	301
> Liquide middelen	4.402	4.007
	4.701	4.308
Totaal activa	5.095	4.698
Egalisatiereserve		
> Onbestemde reserve	264	479
> Bestemde reserve	2.285	1.843
> Wettelijke reserve	85	53
	2.634	2.375
Vorzieningen	15	138
Kortlopende schulden		
> Crediteuren	705	260
> Vooruitontvangen bijdragen instellingen	293	384
> Belastingen en premies sociale verzekeringen	108	71
> Overige kortlopende schulden	1.340	1.470
	2.446	2.185
Totaal passiva	5.095	4.698

8.2 / Staat van baten en lasten over 2008

x € 1.000

	Realisatie 2008	Begroting 2008	Realisatie 2007
Bedrijfsopbrengsten			
> Subsidies	5.364	5.162	5.078
> Inkomsten uit toetsing en accreditatie	1.100	987	1.024
> Overige opbrengsten	260	80	473
Som bedrijfsopbrengsten	6.724	6.229	6.575
Bedrijfslasten			
> Bestuurskosten	648	626	610
> Lonen en salarissen	1.877	1.963	1.944
> Sociale lasten en pensioenen	254	349	514
> Afschrijvingskosten	211	229	241
> Algemene verwerkingskosten	3.599	3.235	3.047
> Onvoorzien 3%	0	187	0
Som der bedrijfslasten	6.589	6.589	6.356
Bedrijfsresultaat	135	-360	219
> Rentebaten en -lasten	124	100	106
Resultaat	259	-260	325

8.3 / Grondslagen van waardering en resultaatbepaling

8.3.1 / Algemeen

Per 1 augustus 2002 is de wet Invoering van accreditatie in het hoger onderwijs in werking getreden. Vanaf die datum bestaat de Nederlandse Accreditatieorganisatie (NAO) als zelfstandig bestuursorgaan op grond van hoofdstuk 5a van de Wet op hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW).

Op 7 april 2003 hebben de Nederlandse en de Vlaamse ministers van Onderwijs afspraken gemaakt over de voorbereiding van een verdrag tussen Nederland en Vlaanderen over de instelling van een gemeenschappelijke accreditatieorganisatie (Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie, NVAO). Het verdrag is op 3 september 2003 door ministers ondertekend. Vanaf die datum wordt de naam NVAO i.o. gebruikt. In 2004 is het verdrag geratificeerd door het Vlaamse en Nederlandse parlement en per 1 februari 2005 is de NVAO een internationaal verdragsrechtelijke instantie met rechtspersoonlijkheid naar publiek Nederlands recht, gevestigd te Den Haag. Alle activiteiten van de NVAO i.o. zijn per 1 februari 2005 door de NVAO voortgezet.

8.3.2 / Grondslagen voor de waardering van activa en passiva

Bij het opstellen van de jaarrekening zijn de volgende waardeeringsgrondslagen, gebaseerd op Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving 640: "Organisaties zonder winststreven", gehanteerd.

Algemeen

Een actief wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de toekomstige economische voordelen naar de NVAO zullen toevloeien en de waarde daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld. Een verplichting wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de afwikkeling daarvan gepaard zal gaan met een uitstroom van middelen en de omvang van het bedrag daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Baten worden in de staat van baten en lasten opgenomen wanneer een vermeerdering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermeerdering van een actief of een vermindering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld. Lasten worden verwerkt wanneer een vermindering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermindering van een actief of een vermeerdering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Indien een transactie ertoe leidt dat nagenoeg alle of alle toekomstige economische voordelen en alle of nagenoeg alle risico's met betrekking tot een actief of verplichting aan een derde zijn overgedragen, wordt het actief of de verplichting niet langer in de balans opgenomen. Verder worden activa en verplichtingen niet meer in de balans opgenomen vanaf het tijdstip waarop niet meer wordt voldaan aan de voorwaarden van waarschijnlijkheid van de toekomstige economische voordelen en betrouwbaarheid van de bepaling van de waarde.

De baten en lasten worden toegerekend aan de periode waarop zij betrekking hebben.

De jaarrekening wordt gepresenteerd in euro's.

De opstelling van de jaarrekening vereist dat het management oordelen vormt en schattingen en veronderstellingen maakt die van invloed zijn op de toepassing van grondslagen en de gerapporteerde waarde van activa en verplichtingen, en van baten en lasten. De daadwerkelijke uitkomsten kunnen afwijken van deze schattingen.

De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden voortdurend beoordeeld. Herzieningen van schattingen worden opgenomen in de periode waarin de schatting wordt herzien en in toekomstige perioden waarvoor de herziening gevolgen heeft.

Immateriële vaste activa

De immateriële vaste activa worden gewaardeerd tegen de historische verkrijgingprijs onder aftrek van ontvangen investeringsbijdragen en afschrijvingen. Afschrijvingen vinden lineair plaats op basis van de geschatte economische levensduur. Afschrijvingstermijn: 3 jaar

Materiële vaste activa

De materiële vaste activa worden gewaardeerd tegen de historische verkrijgingprijs onder aftrek van ontvangen investeringsbijdragen en afschrijvingen. Afschrijvingen vinden lineair plaats op basis van de geschatte economische levensduur. Afschrijvingstermijn: 3 – 5 jaar

Vorderingen

Bij de waardering van vorderingen wordt rekening gehouden met het risico van oninbaarheid. De inschatting van dit risico wordt per vordering afzonderlijk beoordeeld.

Egalisatiereserve

Door het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en het Vlaams Parlement toegekende middelen die (nog) niet besteed zijn worden als egalisatiereserve op de balans opgenomen. De egalisatiereserve omvat bestemde en onbestemde middelen.

Voorzieningen

Op de balans worden voorzieningen opgenomen voor verplichtingen die op de balansdatum als waarschijnlijk of als vaststaand worden beschouwd, maar waarvan niet bekend is in welke omvang of wanneer zij zullen ontstaan. Tevens kunnen voorzieningen worden opgenomen tegen uitgaven die in een volgend boekjaar zullen worden gedaan, voor zover het doen van die uitgaven zijn oorsprong mede vindt voor het einde van het boekjaar en de voorziening strekt tot gelijkmatige verdeling van lasten over een aantal jaren.

Tenzij anders aangegeven worden de voorzieningen opgenomen tegen de nominale waarde. Toevoegingen aan voorzieningen vinden plaats ten laste van de staat van baten en lasten. Uitgaven vinden rechtstreeks plaats ten laste van de voorzieningen.

Een voorziening in verband met verplichtingen als bedoeld in artikel 2:374 lid 1, eerste volzin BW wordt uitsluitend opgenomen indien op de balansdatum aan de volgende voorwaarden wordt voldaan:

- de rechtspersoon heeft een verplichting (in rechte afdwingbaar of feitelijk);
- het is waarschijnlijk dat voor de afwikkeling van die verplichting een uitstroom van middelen noodzakelijk is; en
- er kan een betrouwbare schatting worden gemaakt van de omvang van de verplichting.

Personeelsvoorzieningen worden gewaardeerd op basis van contante waarde.

Schulden

De kortlopende schulden worden opgenomen voor bedragen waartegen de schuld moet worden afgelost.

Pensioenen en andere langetermijn-personeelsbeloningen

Ten behoeve van het personeel is een pensioenregeling getroffen. Hoewel inhoudelijk sprake is van een toegezegde-pensioenregeling, vindt verwerking in de jaarrekening plaats als toegezegde-bijdrageregeling. Een en ander is in overeenstemming met de door de Raad voor de Jaarverslaggeving geboden vrijstelling voor kleine rechtspersonen. Als gevolg van de verwerking als toegezegde-bijdrageregeling komen niet alle risico's verbonden aan de pensioenregeling tot uitdrukking in de in de balans opgenomen pensioenverplichting.

8.4 / Toelichting op de staat van baten en lasten

Subsidies

De specificatie van deze post is als volgt:

x € 1.000	Realisatie 2008	Begroting 2008	Realisatie 2007
> Nederland	3.077	2.909	2.825
> Vlaanderen	2.287	2.253	2.253
Stand per 31 december	5.364	5.162	5.078

De subsidies hebben betrekking op door de Vlaamse en Nederlandse overheid toegewezen wettelijke taken en kennen een structureel karakter.

De subsidie langs Nederlandse zijde valt € 168.000 hoger uit dan begroot. Dit wordt voor een belangrijk deel verklaard, doordat de NVAO in 2008 extra subsidies heeft ontvangen ter dekking van de piek in werklast op het gebied van toets nieuwe opleiding alsmede extra gelden bestemd voor de bijzondere projecten Macrodoelmatigheid en Nationaal Kwalificatie Raamwerk (National Qualifications Framework – NQF).

Inkomsten uit toetsing en accreditatie

De specificatie van deze post is als volgt:

x € 1.000	Realisatie 2008	Begroting 2008	Realisatie 2007
> Nederland	1.009	797	888
> Vlaanderen	91	190	136
Stand per 31 december	1.100	987	1.024

De opbrengsten met betrekking tot de dossiers die op balansdatum nog onderhanden waren, zijn verantwoord in dat jaar voor zover daar geleverde prestaties tegenover stonden. Voor zover dat niet het geval was zijn de vooruit ontvangen bedragen gepresenteerd onder de kortlopende schulden als vooruit ontvangen bijdragen projecten.

Overige opbrengsten

De overige opbrengsten zijn als volgt opgebouwd:

x € 1.000	Realisatie 2008	Begroting 2008	Realisatie 2007
> Congressen	25	20	7
> Extra taak: NQF (Vlaanderen)	11	-	-
> Extra Taak: Associate Degrees (Nederland)	5	-	-2
> Extra Taak: Ruim Baan voor Talent (Nederland)	-	-	50
> Extra Taak: Team (Nederland/Vlaanderen)	142	40	30
> Extra taken: Gedragscode/ Open Bestel (Nederland)	-	-	223
> Extra taken: Overige internationaal (Nederland/ Vlaanderen)	46	-	40
> Extra Taak: Inspectietaken (Nederland)	-	-	80
> Doorbelaste kosten (Nederland/Vlaanderen)	31	20	45
Stand per 31 december	260	80	473

De overige opbrengsten betreffen opbrengsten die samenhangen met toegangsgelden voor georganiseerde congressen en de ontvangen bijdragen van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en het Vlaamse ministerie voor extra taken. Dit betreffen in 2008 de taken "NQF" en "Associate degrees". Voor een cijfermatige toelichting op de bijdrage voor de extra taak "Nationaal Kwalificatie Raamwerk (National Qualifications Framework –NQF)" wordt verwezen naar de bijlage "Geoordeelde subsidies" van dit rapport.

Algemene werkingskosten

De specificatie hiervan is als volgt:

x € 1.000	Realisatie 2008	Begroting 2008	Realisatie 2007
> Huisvestingskosten	468	440	429
> Personele exploitatiekosten	855	757	804
> Kosten communicatie	127	145	107
> Inhuur deskundigen	1.085	765	819
> Inhuur externen	297	320	404
> Voorbereiding nieuw stelsel	309	376	-
> Overige kosten	458	432	484
Totaal algemene werkingskosten	3.599	3.235	3.047

8.5 / Overige gegevens

Artikel 9 van het beheersreglement van de NVAO luidt:

1. De NVAO vormt een egaliseringsreserve
2. Het verschil tussen de gerealiseerde exploitatieresultaten inclusief rente van de NVAO en de gerealiseerde kosten van de activiteiten komt ten gunste of ten laste van de egaliseringsreserve."

Voorgesteld wordt het resultaat over het boekjaar 2008 toe te voegen aan de onbestemde reserve van de egaliseringsreserve in overeenstemming met artikel van 9 lid 2 van het beheersreglement. Tevens wordt voorgesteld om vanuit de onbestemde reserves de volgende reserveringen te maken ten gunste van de bestemde reserve:

1. Een bedrag van € 45.000 voor de ontwikkeling van een databank;
2. Een bedrag van € 180.000 voor de tijdelijke inhuur van een ICT-manager;
3. Een bedrag van € 80.000 voor tijdelijke formatieuitbreiding vanwege een piek in de bedrijfsvoering als gevolg van projecten als ontwikkeling van nieuwe kaders voor HBO5 en systeemanalyses.

De voorgestelde reserveringen zijn reeds in de balans per 31 december 2008 verwerkt.

De accountant heeft de in dit verslag opgenomen jaarrekening 2008 van Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO) te Den Haag bestaande uit de balans per 31 december 2008 en de staat van baten en lasten over 2008 met de toelichting gecontroleerd. De controle is verricht in overeenstemming met Nederlands recht.

De accountant is van mening dat de door hem verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor zijn oordeel. Naar diens oordeel geeft de jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van de Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie per 31 december 2008 en van het resultaat over 2008 in overeenstemming met de Richtlijn voor de jaarverslaggeving 640 voor organisaties zonder winststreven.

8.6 / Bijlage Geormerkte subsidies

Verplichtingsnummer	Naam	Subsidie- bedrag	Besteed in 2008	Besteed t/m 2008	Resteert
	National Qualifications Framework	€ 23.580 *	€ 17.172	€ 17.172	€ 6.408
	Toelichting op bestede gelden				
	National Qualifications Framework				
> Begrotingspost:	Personeelskosten	Deskundigen	Uitvoering	€ 14.292	
> Begrotingspost:	Personeelskosten	Eigen inzet	Uitvoering	€ 2.880	
	Commissie Macrodoelmatigheid	€ 39.800	€ 43.647	€ 43.647	-
	Toelichting op bestede gelden				
	HO/CBV/2007/48059-1				
> Begrotingspost:	Personele kosten		Uitvoering	€ 5.232	
> Begrotingspost:	Algemene werkingskosten		Uitvoering	€ 38.415	

* In bovenstaande toelichting wordt enkel de verantwoording gepresenteerd toegespitst op de toegezegde subsidie door het Nederlands ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Met het Vlaamse ministerie voor Onderwijs is overeengekomen dat een afzonderlijke afrekening wordt opgesteld.

Hoofdstuk 9 Bijlagen

9.1 / Algemeen bestuur, dagelijks bestuur en adviesraad NVAO

Het algemeen bestuur van de NVAO bestaat uit maximaal 15 leden. De voorzitter en maximaal vier andere leden van het algemeen bestuur vormen het dagelijks bestuur.

De bestuursleden worden voor een periode van vier jaar benoemd door het Comité van Ministers (de Nederlandse en Vlaamse ministers bevoegd voor hoger onderwijs). Zij zijn deskundig op het gebied van het hoger onderwijs, de beroepspraktijk van het hoger onderwijs, het wetenschappelijk onderzoek of op het gebied van de kwaliteitszorg. Het bestuur stelt het beleid vast, het bestuursreglement, de begroting, het jaarverslag en de jaarrekening en de voor beroep vatbare beslissingen. Daarnaast geeft het bestuur richtlijnen voor het inrichten van de organisatie, de informatievoorziening en de financieel-economische bedrijfsvoering. Het dagelijks bestuur heeft de dagelijkse leiding van de organisatie en legt hierover verantwoording af aan het algemeen bestuur.

In 2008 bestond het dagelijks bestuur van de NVAO uit dr. K.L.L.M. Dittrich (voorzitter), dr.ir. G.M.A. Aelterman (vicevoorzitter), mr. L.J. Klaassen en prof.dr. G. Langouche.

Het algemeen bestuur benoemt een adviesraad die gevraagd of ongevraagd advies uitbrengt over het algemeen beleid. De leden van de adviesraad worden benoemd voor maximaal drie jaar en komen uit de kring van de Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten (VSNU), de Vereniging van Hogescholen (HBO-raad), het Platform van Aangewezen/Erkende Particuliere Onderwijsinstellingen in Nederland (Paepon), de Vlaamse Interuniversitaire Raad (VLIR), de Vlaamse Hogescholenraad (VLHORA), het Interstedelijk Studenten Overleg (ISO), de Landelijke Studentenvakbond (LSVb), de Vlaamse Vereniging van Studenten (VVS) en de Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen (SERV).

9.1.1 / Samenstelling algemeen bestuur NVAO

(alfabetisch, per 1 januari 2009)

dr.ir. G.M.A. Aelterman (vicevoorzitter)

J. Cools

E. Derycke

dr. K.L.L.M. Dittrich (voorzitter)

drs. L.M.L.H.A. Hermans

mr. L.J. Klaassen (lid dagelijks bestuur)

prof.dr. G. Langouche (lid dagelijks bestuur)

ir. B. van Nederveen

G.E.D. Vanleenhove

mw. I. Van Riet

drs. J. Weitenberg

9.1.2 / Samenstelling dagelijks bestuur NVAO

(alfabetisch, per 1 januari 2009)

dr.ir. G.M.A. Aelterman (vicevoorzitter)

dr. K.L.L.M. Dittrich (voorzitter)

mr. L.J. Klaassen

prof.dr. G. Langouche

9.1.3 / Samenstelling adviesraad NVAO

(alfabetisch, per 1 januari 2009)

dr.ir. G.M.A. Aelterman (vicevoorzitter)

B. Buijs

mw. G. De Fraeye

dr. K.L.L.M. Dittrich (voorzitter)

drs. H.A.P. de Greef

prof.dr. T. van Haaften

mw. H. Keijzer-Lambooy

mr. L.J. Klaassen (lid dagelijks bestuur)

prof.dr. G. Langouche (lid dagelijks bestuur)

prof.dr. H. Martens

T. Martens

J. Mijs

R. Ressler

R. Van Renterghem

P. Verboven

Plaatsvervangers:

H. Deckers

prof.dr. P. Geerlings

B. Hoogewijs

J. Wechuysen

9.2 / Lijst van gebruikte begrippen en afkortingen

CAOP	Centrum voor Arbeidsverhoudingen Overheidspersoneel
CDHO	Commissie Doelmatigheid Hoger Onderwijs
CROHO	Centraal Register Opleidingen Hoger Onderwijs
EBH	Evaluatie Bestuurlijke Hantering
ECA	European Consortium for Accreditation in higher education
ECTS	European Creditpoint Transfer System
ENQA	European Association for Quality Assurance in Higher Education
ENIC	European National Information Centre
ET	Ernstige Tekortkoming
EUA	European University Association
Evaluatieorgaan	VLIR/VLHORA (Vlaamse visiterende en beoordelende instanties)
EVC's	Elders verworven competenties
HBO-raad	Vereniging van Hogescholen
HOR	Hogeronderwijsregister
IB-Groep	Informatie Beheer Groep
Inspectie	Inspectie van het Onderwijs
INQAAHE	International Network for Quality Assurance Agencies in Higher Education
ISO	Interstedelijk Studenten Overleg
KNAW	Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen
LET	Langdurig Ernstige Tekortkoming
LSVb	Landelijke Studenten Vakbond
NARIC	National Academic Recognition Information Centre
Nuffic	Nederlandse organisatie voor internationale samenwerking in het hoger onderwijs
NVAO	Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie
Paepo	Platform van Aangewezen/Erkende Particuliere Onderwijsinstellingen in Nederland
PNN	Promovendi Netwerk Nederland
SERV	Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen
TEEP	Transnational European Evaluation Project
VBI	Visiterende en Beoordelende Instantie
VLHORA	Vlaamse Hogescholenraad
VLIR	Vlaamse Interuniversitaire Raad
VSK	Vlaamse Scholierenkoepel
VSNU	Vereniging van Universiteiten
VVS	Vlaamse Vereniging van Studenten
WHOO	Wet op het hoger onderwijs en onderzoek
WHW	Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek

Colofon

NVAO Jaarverslag 2008
© Juni 2009

Tekst Hendrikk Van der Spek, Bussum / NVAO
Vormgeving Smidswater
Drukwerk Edauw & Johannissen

NVAO

Nederlands- Vlaamse Accreditatieorganisatie

Parkstraat 28 / 2514 JK Den Haag
P.O. Box 85498 / 2508 CD The Hague
The Netherlands

T +31 (0)70 312 23 00

F +31 (0)70 312 23 01

E info@nvao.net

www.nvao.net

NVAO

Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie

Parkstraat 28 / 2514 JK Den Haag
P.O. Box 85498 / 2508 CD The Hague
The Netherlands

T +31 (0)70 312 23 00

F +31 (0)70 312 23 01

E info@nvao.net

www.nvao.net